

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 04.12.20

Codex

Også skrevet “kodeks”. Fra latin “caudex”: “trestamme”, en ordopprinnelse som kommer fra antikkens vokstavler lagd av treplater som ble bundet sammen og der utsiden på første og siste plate ikke hadde voks (Bouquiaux-Simon 2004 s. 19-20). De andre platene hadde voks til å skrive på med en stylus. Det latinske ordet “codex” betydde “treblokk”, og er nært beslektet med “caudex”. Vokstavler kunne det blas i omtrent som sidene i dagens bøker. Vokstavlene hadde i romertiden lavere status enn papyrusruller, blant annet fordi innholdet på vokstavlene ikke kunne bevares like lenge som skrift på papyrus. I et berømt veggmaleri i Pompeii holder en mann en bokrull av papyrus (på latin kalt en “volumen”) og en kvinne vokstavler. Denne fresken viser “Proculus og hans kone” (Barbier 2000 s. 7).

Til å begynne med ble det brukt samme ord for tre og bok (Plachta 2008 s. 64). “Ordet “bok” kommer av det forngermanska ordet för trädet bok, ett ord som hade använts för att beteckna de skrivtavlor som germanerna hade sett romarna använda. Dessa skrivtavlor var diptyker (dubbeltavlor) eller polyptycher (flertavlor) som öppnades ungefär som en bok. Skrivtavlorna var tillverkade av material som trä, elfenben eller metall och var överdragna av ett vaxskikt som var skrivbart. [...] Grekiskans *biblos* betyder papyrusbast och latinets *liber* trädbast, medan latinets *codex* betyder tråkloss. [...] Bakom codex-formen fanns den tidigare nämnda bokliga formen polyptych, vaxade tunna träskivor som fästs samman. Under de första seklerna e.Kr. levde dessa olika former jämsides med varandra (rulle, polyptych, pergament-codex), men codex-formen tog över alltmer och på 700-talet e.Kr. var bokrullen i princip övergiven. Polyptychen, däremot, levde kvar ända till 1600-talet, om än som en anomali.” (Johan Svedjedal i http://www.littvet.uu.se/digitalAssets/85/85075_3densistaboken.pdf; lesedato 30.09.16)

Bokas primære materielle egenskaper er størrelse/format, papirkvalitet (eventuelt kvaliteten på pergament, plast m.m.), omslag og innbinding. Det er noe fysisk og “langsomt” ved bøkene som er svært annerledes enn ved mange andre medier, særlig de digitale (Schütz 2010 s. 149). Den tradisjonelle papirbokas “kult-kvalitet” er knyttet til bl.a. det “varige og verdige” ved slike bøker (Schütz 2010 s. 150-151).

Den franske historikeren Colette Sirat har hevdet at codexens betydning først og fremst ligger i at den frigjør menneskets kommunikasjon fra stemmen, fra lyden. Mennesket kan søke etter informasjon på en svært selektiv måte, som mediet

understøtter gjennom innholdsoversikter, sidenummerering m.m. (gjengitt etter Vandendorpe 1999 s. 53-54). Etter Gutenbergs trykketeknikk ble boka modernitetens fremste medium i Vesten (Plachta 2006 s. 27). Religionsforskeren Mircea Eliade hevdet at den vestlige sivilisasjons suksess ikke bare innebærer at *logos* triumferer over *mythos*, men også *bokas* seier over muntlige tradisjoner (Eliade 1963 s. 195). Den kanadiske medieeksperten Marshall McLuhan lagde betegnelsen “Gutenberg-galaksen” om en tenkemåte som er preget av kjennetegn ved bøker: linearitet (begynnelse og slutt), kronologi, plan, betydningsstabilitet (autoritet), logikk, kausalitet, vitenskap, sannhet og historie (gjengitt etter Klepper, Mayer og Schneck 1996 s. 275). McLuhan oppfattet trykkekunsten som den første samlebands- og masseproduksjonen (gjengitt etter Klepper, Mayer og Schneck 1996 s. 70). Han skrev i 1964: “The book was the first teaching machine and also the first mass-produced commodity.” (sitert fra Matthews og Moody 2007 s. 95) Boka er det første kunstneriske objektet som endres i takt med endrete mekaniske produksjonsvilkår (Cavallo og Chartier 2001 s. 234).

Byen Leipzig i Tyskland deler ut en Gutenberg-pris, utdelt siden 1959 til minne om trykkekunstens oppfinner. Personer som kan få prisen må ha gjort en spesiell innsats for å fremme bokkultur, f.eks. innen bokproduksjon, bokillustrasjon eller typografi (<https://www.leipzig.de/freizeit-kultur-und-tourismus/kunst-und-kultur/kunst-und-kulturpreise/gutenberg-preis/>; lesedato 16.10.20).

Betegnelsen “bok” brukes på en lang rekke sjangrer som finnes i bøker. For eksempel brukes disse betegnelse: antikvitetsbok (om antikviteter), barnesitatbok, englebok, eventyrbok, faktabok, festbok, fiskebok (f.eks. Bernt Sundstens *Barnas egen fiskebok*), fotballbok, godnattbok, grøsserbok, guttebok, gåtebok, hagebok, hestebok, historiebok, hulebok, høstbok, høytlesningsbok, innføringsbok, insektbok, julebok, kartbok, kattebok, klimabok, kokebok, legebok, lekebok, lesebok, lærebok, malebok (med bilder til fargelegging), minnebok, morobok, myldrebok (f.eks. *Elias: Myldrebok*, 2008; med labyrinter og andre oppgaver), nissebok, opplevelsesbok, oppslagsbok, ponnibok, reisehåndbok, rekordbok, rim- og reglebok, sangbok, sitatbok (med undersjangrer som f.eks. barnesitatbok), sjakkbok, sommerbok, soppbok, speiderbok, sportsbok, spørrebok, utkleddningsbok, veibok, vitsebok, vårbok, årbok.

“Boka”/“boken” i bestemt form brukes på tilsvarende måte: *Den store Roald Dahl boken* (1998), Brian J. Robbs *Boka om Leonardo DiCaprio* (på norsk 1998), Egil Hyldmos *Bjørneboka* (1998), Peter Wetterbergs *Hukommelsesboken: Hvorfor vi husker godt og glemmer lett* (2005), *Villmarksboka*, *Kryssordboken*, *Book'n-boken* (om Jens Book-Jenssen) osv. Slik bruk av “boka” konnoterer noe avsluttet og definitivt, med autoritet, som en slags bibel. Jamfør titler som *Den store boka om ...* Noen forfattere gir originale betegnelser som det kan lekes poetisk med. På baksideomslaget til Kristin Vollsets barnebok *Bananboken* (2000) står det: “Dette er en bananbok. Den handler om menneskers bananske utvikling [...] der de hører hjemme i den bananske sammenheng”.

Samme verk kan bli utgitt i mange ulike utgaver: førsteutgave, revidert utgave, autorisert utgave, tekstkritisk utgave, praktutgave, pocketbokutgave, skolebok-utgave osv. (Rehm 1991 s. 14). Noen bøker er påkostete økonomisk som gjenstander fra forlagenes side. Bøker kan ha estetisk verdi, samlerverdi og dekorativ verdi (Brackert og Lämmert 1976 s. 39).

“A collection of leaves of paper, parchment, vellum, cloth, or other material (written, printed, or blank) fastened together along one edge, with or without a protective case or cover. The origin of the word is uncertain. It may be derived from the Anglo-Saxon boc (plural bec) or from the Norse bok, meaning “book” or “beech tree,” possibly in reference to the wooden boards originally used in binding. Also refers to a literary work or one of its volumes. Compare with monograph. To qualify for the special parcel post rate classified by the U.S. Postal Service as “media mail,” a publication must consist of 24 or more pages, at least 22 of which bear printing consisting primarily of reading material or scholarly bibliography, with advertising limited to book announcements. UNESCO defines a book as a nonperiodical literary publication consisting of 49 or more pages, covers excluded. The ANSI standard includes publications of less than 49 pages that have hard covers.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

De første codexene var sammenbundne treplater (Robin 2003 s. 6). “Ultimately, as its etymology indicates, the codex book evolved from wooden tablets, often with wax-filled compartments, used in ancient Rome for more or less ephemeral jottings and figurings. A group of such tablets, tied or hinged together, was known as a caudex/codex, a word originally indicating a tree trunk or block of wood (and, in Terence, a blockhead). At some stage before the Christian era folded parchments (membranae) came to be used for the same ephemeral purposes, and then were eventually adopted for permanent storage of written matter, even literary texts; and by the third century A.D. the term ‘codex’ had become assimilated also to these non-wooden objects” (Needham, *Twelve Centuries of Bookbindings 400-1600*, 1979, s. 4; her sitert fra <http://www.historyofinformation.com/>; lesedato 30.03.12).

Ordets opprinnelse har også blitt sporet tilbake til det latinske ordet for et indre barklag på et tre – mellom den harde ytre barken og selv treverket (Barbier 2000 s. 5). Dette indre barklaget har blitt brukt som skrivemateriale, og da humanister i 1416 undersøkte boksamlingen i klosteret St. Gallen i Sveits, oppdaget de en bok lagd av bark. Det tyske “Buch” betegnet opprinnelig treslaget bok (Barbier 2000 s. 5). I dag er “Buche” det tyske ordet for bøketre. I norrønt betydde “bùk” en plate av bøketre til runeskrift (Nystuen m.fl. 2008 s. 67).

“I 1984 ble en koptisk utgave av Davids samler funnet på en kirkegård i nærheten av byen Beni Suef i Egypt. Den lå under hodet på en 12 år gammel pike, som ekspertene mener døde for 1600 år siden. Dette er den eldste boka med sider innbundet gruppevis og med det originale trebindet. Den er på 500 håndskrevne

sider i 31 ark [dvs. trykkark som omfatter mange sider] og regnes som verdens eldste bevarte bok.” (Nystuen m.fl. 2008 s. 67)

For den romerske statsmannen Cato den eldre betydde ordene “codex” og “tabulae” (vokstavler) det samme (Quinsat 1990 s. 150). “Codex manuscriptus” er den latinske betegnelsen på en håndskrevet bok. Mer enn tusen år f.Kr. fantes det i Kina bøker lagd av polerte tretavler som var bundet sammen med skinnreimer eller silketråder (Quinsat 1990 s. 149). I Europa dukker de første codexene opp i 1. århundre e.Kr. “With respect to bookmaking the two most important Greco-Roman inventions were the complete, simple, easy-to-use alphabet and the codex form of the book” (Kilgour 1998 s. 47).

Det var hovedsakelig raske notater som ble skrevet i voksen på vokstavlene. De ble brukt som en slags kladdebok, for tekster som ikke skulle bevares (Gilmont 2003 s. 26). Når 2-3 plater ble hengslet sammen, ble det kalt en “codex”. “Det fantes også elder “bøker” etter samme prinsipp: metall- og elfenbensplater som hadde rikt utskårne utsider og inni en “historie” fortalt ved hjelp av en serie relieffbilder.” (Strand 1992 s. 7) I middelalderromanen *Floire og Blancheflor* fra midten av 1100-tallet, fortelles det i en episode om barn som får skriveopplæring med bruk av elfenbenstavler med voks på og bruker styluser av gull og sølv (Stiennon 1995 s. 65).

I antikken var det en “information-processing technology at hand for day-to-day purposes: the wax tablet. In its simplest form, this was a slab of wood, hollowed out in the center and filled with melted wax. A dry stylus would incise letters which the thumb could then erase at will. These tablets were excellent for memoranda, transient bookkeeping, and daily business. Several of them bound together by thongs made something roughly like a small notebook. Somewhere in the first centuries of the common era, the notion of making a formal literary medium out of bound pages on the model of the wax tablet suddenly began to catch on. Though the codex – for such is the name given to the form in antiquity – could have pages of either papyrus or animal skins, in practice parchment and vellum (made from the skins of sheep and calves, respectively) began to be most widely used. Use of this codex form for literary texts became appreciable in the second century, during the third century the corner was turned, and by the fourth century, the codex had won the day: of surviving second-century Greek manuscripts, 99 percent are rolls; of surviving fifth-century manuscripts, 90 percent are codices.” (O’Donnell 2000 s. 51)

Det franske ordet “code” (= “lovsamling”, “forskrift”, “regel”) kommer fra “codex” (Escarpit 1965 s. 18). Fransk “bois” (= “skog”) stammer fra et gammelt indo-europeisk ord som gjennom århundrene også har ledet til det engelske ordet “book”, det tyske “Buch”, det norske “bok” osv. (Escarpit 1965 s. 16).

Codexer var i antikken billigere å produsere enn papyrusruller, blant annet fordi det kunne skrives på begge sider av pergamentet i en codex. Pergament til skriving kunne dessuten produseres hvor som helst, det måtte ikke importeres slik som papyrus (Cavallo og Chartier 2001 s. 24). Under lesing av en codex hadde leseren minst en hånd fri (Cavallo og Chartier 2001 s. 24). Kroppen var mindre bundet enn ved lesing av en papyrusrull. Codexen frigjorde hendene sammenlignet med rullene, og det ble enklere å konsultere mer enn ett verk samtidig (Robin 2003 s. 6). Det var også langt enklere å ta notater under lesingen.

Ifølge den romerske biografiforfatteren Sveton var Julius Cæsar den første som brettet en bokrull som små sider for å sende en beskjed til troppene sine (Manguel 1998 s. 75).

En gang i årene 84-86 e.Kr. skrev den romerske dikteren Martial: “Du som alltid vil ha med deg mine små bøker og ønsker deres selskap på en lang reise, kjøp disse [dvs. codex-utgaver], der pergamentet gjør det mulig med små sider [...] som jeg kan holde i én hånd.” (siteret fra Schnyder 2007 s. 39)

“Successful binding together of multiple gatherings was the key to the invention of the codex. The oldest known complete codex is a 490-page Book of Psalms, in a Coptic dialect, dating from the second half of the fourth century and discovered in an ancient Egyptian cemetery in 1984. It has been described as bound between wooden covers stitched with leather.” (Kilgour 1998 s. 53)

Kristendommen begynte som en motkultur, og det var naturlig å ta i bruk et uvanlig medium som codexen (Franzmann, Hasemann og Löffler 1999 s. 8). De kristne foretrakk codex-mediet, blant annet fordi papyrusruller ble assosiert med hedensk kultur (s. 8). Codexen egnet seg dessuten for å skjule tekster som var forbudt av romerske, kristendomsfiendtlige myndigheter. Codexer var lettere å skjule under tøyet sitt enn bokruller var, og dessuten ble paginering nyttigere og gjenfinning enklere (Manguel 1998 s. 75). I den romerske antikken var det først og fremst religiøse (kristne) tekster og juridiske verk som ble publisert som codexer, dvs. tekster som skulle studeres grundig (Cavallo og Chartier 2001 s. 24). Codexer av pergament ble raskt det foretrukne av prester og studenter som måtte reise mye (Manguel 1998 s. 175).

“Den eldste bevarte boka i Norden er Dalbyboka fra 1000-tallet. Muligens framstilt i Skåne, som den gang tilhørte Danmark. Den inneholder de fire evangeliene på latin med mer og oppbevares i Det Kgl. Bibliotek i København.” (Nystuen m.fl. 2008 s. 67)

Codexen er uavhengig av tekstinholdet en tredimensjonal fysisk-materiell “gjenstand”. “[S]kriften gjorde det mulig å erobre tiden ved hjelp av ordet, men boka gjorde det mulig å erobre rommet” med det skrevne ord (Escarpit 1965 s. 16). Bøker kan forflyttes, eksporteres og importeres på et helt annet vis enn skrift i

stein. Gjenstanden bok kan utformes på svært mange måter og brukes på forskjellig vis. I barnebøker er det f.eks. vanlig med “vinduer” på boksidene, dvs. utskårete områder av papiret som gjør at vi kan se noe på neste ark. Fra engelsk middelalder er det bevart en bok med gåter, *The Exeter Book*, “an eleventh-century volume whose much-scarred cover seems to have done service as a cutting board for bread and cheese. To judge from the brown ring-like stains on its first folio, it was used as a beer mat” (Lacey og Danziger 1999 s. 159). (I Dag Asbjørnsen og Arnt Maasøs *Bachelorboka: Overlevelsesguide for studenter* (2009) er det på s. 38-39 en trykt illustrasjon på boksidene som viser avtrykk av en kopp, som om det var sølt kaffe i boka.)

“Bøkene i middelalderen hadde sjelden tittel på ryggen. Håndskriftene ble oppbevart liggende, senere ble de stilt opp med forsnittet ut. Tittelen ble ofte skrevet på en løs papir- eller pergamentstrimmel som stakk ut fra bokas blad. Først i begynnelsen av 1700-tallet begynte man å prege ryggtitler i gull, eller man skrev dem i tusj på pergamentsidene. Tekstene på bokryggen skal, hvis den plasseres langsetter, stå ovenfra og nedover. Det er fordi den skal leses “riktig vei” når boka ligger med forsiden opp. [...] Tyskerne plasserte teksten nedenfra og oppover. Hvis boka er tykkere enn én cicero (5 millimeter), skal den ha ryggttittel. Ved tverrstilt tittel (vannrett) bør ryggen være minst 15-20 millimeter.” (Nystuen m.fl. 2008 s. 69)

“The Book of Kells, often described as one of the finest books that has ever been produced, was written in an Irish monastery about 800. The work, which has lost some folios at the beginning and end, now possesses 340 leaves. Full-page paintings present scenes from the life of Christ or serve as ornate first pages of the Gospels; one double page does both. All but two of the pages have colorful ornamentation. There are more than twenty-one hundred flamboyant capitals throughout the volume, and the ivy-like decorative page borders entwine all manner of humans, plants, and animals, in forms graceful to grotesque but always lively and interesting.” (Kilgour 1998 s. 73)

Den britiske renessanse-dronningen Elizabeth 1. “embroidered several books with her own hands, the most beautiful example of her work being a copy of the Epistles of St. Paul, now at the Bodleian. The black silk binding is covered with devices embroidered by the Princess during her sequestration at Woodstock, representing the Judgment of Solomon and the Brazen Serpent [...] From an inventory published in *Archæologia* we learn that, in the sixteenth year of her reign, the Queen possessed a book of the Evangelists, of which the covers were decorated with a crucifix and with her arms in silver, weighing, with the wood corners, 112 ounces.” (D. J. McAdam i <http://www.djmcadam.com/women-book-collectors.html>; lesedato 01.03.17)

En forsker har beskrevet hvordan protestantiske kvinner i Australia har brukt familiens utgave av Bibelen i generasjon etter generasjon: I den samme boka har

datoer for ekteskapsinngåelser, barnefødsler, dødsfall og andre store begivenheter blitt skrevet inn, slik at boka har blitt et symbol på familiens kristne forankring over tid (Martyn Lyons i Cavallo og Chartier 2001 s. 397).

“A few extremists [på 1700-tallet] took to reading-as-digestion literally: thus the case of a woman in Hampshire, England, who “ate a New Testament, day by day and leaf by leaf, between to sides of bread and butter, as a remedy for fits.” [...] On eating the New Testament and other ritualistic uses of books, see David Cressy, “Book Totems in Seventeenth-Century England and New England,” *The Journal of Library History* 21 (1986): 99.” (Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 30 og 34)

Fram til 2011 var det publisert “anslagsvis hundre millioner titler” i codex-format gjennom historien (*Morgenbladet* 24.–30. juni 2011 s. 39). Norges antall titler gjennom historien var i 2011 ca. 450.000. Antall fysiske bøker er selvfølgelig mange ganger større, avhengig av hvor mange eksemplarer av hver tittel som har blitt produsert. Noen bestselgere fra vår egen tid har solgt i millioner av eksemplarer, og noen klassikere er solgt i store og hyppige opplag gjennom flere hundre år (f.eks. Daniel Defoes *Robinson Crusoe*). På begynnelsen av 1980-tallet hadde Europa bare 15 % av verdens befolkning, men produserte likevel 45,6 % av alle bøkene i verden (Cavallo og Chartier 2001 s. 434). Det amerikanske Library of Congress anslo midt på 1990-tallet at antallet bøker de burde ha i sine samlinger, ble fordoblet hvert femte år (Gabriel 1997 s. 31).

Hver celle i menneskekroppen har 3,4 milliarder DNA-“bokstaver”. Å trykke 3,4 milliarder slike på papir har krevd 120 tjukke bokbind. “Dr Arnold points at a floor-to-ceiling bookcase of white ledgers. “The 3.4 billion letters that constitute the human genome have been printed out in 4.5-point size and they fill 120 volumes,” he says. I pull out one of the 1,000-page volumes, open it at random and, radically adjusting my focal length, read: “caaacctgac...” and “gacctggg...” and variations thereon: the secrets of the human body expounded in alphabetic terms. Revolutionary as this science is, it has an antecedent in art.” (<http://www.telegraph.co.uk/>; lesedato 12.03.12)

Alan Hodges, som har skrevet en omfattende biografi om matematikeren og datamaskineksperter Alan Turing, er blant dem som har brukt bøker som “måleenhet”: Tallet

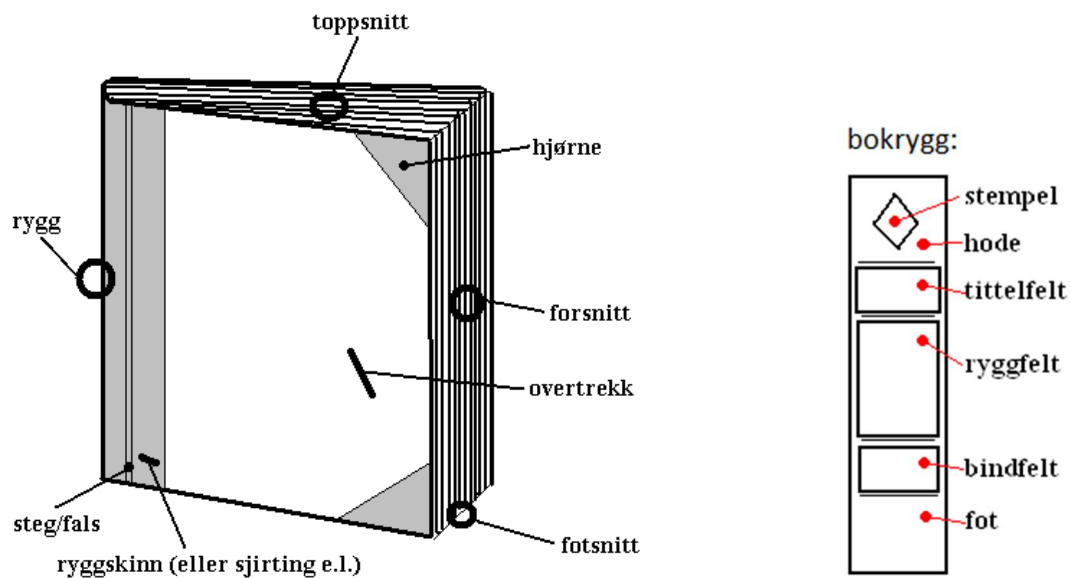
$10^{10^{34}}$

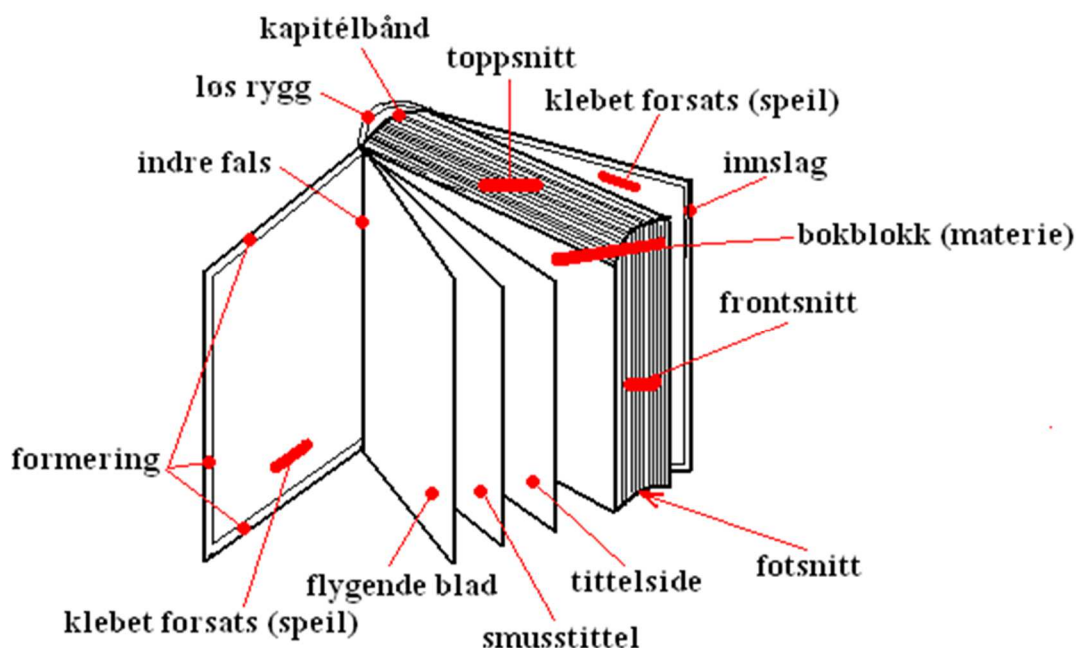
dvs. ti i tiende potens i trettifjerde potens ville ifølge Hodges skrevet som tall (10000000000000000000000000) fylt så mange bøker at massen av dem ville utgjort mer enn massen av planeten Jupiter (gjengitt etter Strathern 1998 s. 53).

“Ifølge den engelske avisa The Guardian 6. mars har forskere kommet til at hvis man trykket i bokform all den elektroniske informasjonen som folk produserte i fjor [2006], ville det være nok til et dusin bokstabler fra jorda til sola! Da regner man med alt: fra e-post og blogger via mobilsamtaler og fotografier til tv-signaler. Det dreier seg om 161 milliarder gigabytes eller 161 exabytes.” (*Bibliotekforum* nr. 4 i 2007 s. 6)

Unescos definisjon er at en bok er “en trykt ikke-periodisk publikasjon som har minst 49 sider, omslagssider ikke medregnet” (Escarpit 1965 s. 53). En brosjyre har tilsvarende ifølge Unesco minst 5 sider og maks 48 sider.

Noen ord som brukes om bokas “tekniske natur”:

(basert på Davidsen 1995 og Nystuen m.fl. 2008)

Som bokmerke lager noen lesere “eselører” i bøker de leser, dvs. at de bretter ned hjørnet av en bokside. I Shakespeares tragedie *Julius Caesar* (publisert i 1623) leser Brutus i en bok. “He then turns to his book:

Let me see, let me see. Is not the leaf turned down
Where I left reading? Here it is I think.

We need not worry about the anachronism that has Brutus turning down the leaf of his book (which would have been a scroll to unroll rather than a book to have its pages turned).” (Daiches 1976 s. 49)

“Når jeg leser en bok, setter jeg alltid eselører ved de sidene der jeg finner noe virkelig godt.” (litteraturanmelder Catherine Krøger i *Dagbladet* 14. mars 2011 s. 59) Noen fester en binders til arket. Et norsk folkebibliotek hadde på 1980-tallet en utstilling av alt som bibliotekarene hadde funnet brukt som bokmerker i bøker som ble levert tilbake: en skosåle, en salamiskive m.m. Mange (prakt-)bøker har et fastsydd bånd som fungerer som bokmerke.

Vitenskapsmannen Isaac Newton “annotated only a very few of his books, but there is other evidence that we can study. It was his habit to dog-ear pages containing passages that caught his attention. Not only that. He turned the corners of the leaves down so that the corners reached exactly the right spot on the page. Although he did not annotate his books, these dog-ears tell us how he read.” (David McKitterick i Watteuw, Collier m.fl. 2016) “Isaac Newton was apparently unique in his

practice of dog-earing, turning the corner of a page to point to a passage of interest in the text. [...] see Scott Mandelbrote, *Footprints of the Lion: Isaac Newton at Work* (Cambridge, 2001)” (Blair 2003).

“[T]he book’s margins acquired a range of marks, lines, scribbles, definitions, and commentary; crucially, these were all confined to a limited space. As a result, abbreviations were common and terse expression was prized. Some readers, especially students, subverted the cramped marginal space doled out by publishers and instead bound their own copies of books with a blank page inserted between each original page. These “interleaved” copies provided ample room for commentary. Some books were even deliberately interleaved by the author in hopes of encouraging reader feedback or corrections.” (Wagstaff 2012)

Den persiske dikteren Omar Khayyám (1048-1131) skrev *Ruba’iyat*, en samling dikt. “En berømt oversettelse av verket, utgitt i en skinnende, juvelbesatt innbinding, gikk til bunns med “Titanic”.” (*Dagbladet* 6. august 2012 s. 46)

Noen lesere fukter en finger før de blar om i en bok, for å få bedre tak i arket som skal blas om. I to romaner skildres det hvordan det å smøre gift på papiret i en bok kan brukes som drapsmetode: Alexandre Dumas den eldre *Dronningen Margot* (1845; kapittel 18) og Umberto Eco *Rosens navn* (1980). Det å bla om i ei bok fungerer som en “cesur” (et hvilepunkt) i lesingen (Gomringer 1991 s. 164)

Bøker i serie kan ha gjennomgående paginering over flere bind. Hvis bokbind nr. 1 slutter på sidetall 264, begynner bokbind nr. 2 da med sidetall 265, osv.

En av bokas fordeler var det kompakte. På 500-tallet noterte pave Gregor 1. (med tilnavnet “den store”) at innholdet i 35 papyrusruller fikk plass i seks codexer (Quinsat 1990 s. 151). Markusevangeliet skal ha vært det første evangeliet som ble spredt i codex-format (Quinsat 1990 s. 150). Italieneren Domenico Cavalca lagde på 1300-tallet en religiøs bokmetafor: Bibelen er skrevet på lammehud [dvs. pergament], spent opp mellom plater [dvs. forside- og baksidcoveret] og skrevet med svarte og røde bokstaver; tilsvarende er Jesus Guds lam, spent opp på de to plankene som utgjorde korset, med huden full av svarte og røde merker fra mishandlingen han måtte gjennomgå (gjengitt etter Ernst 2006 s. 292-293).

En av de eldste kjente codexene er *Om de makedonske krigene* (*De bellis macedonis*), som stammer fra det 1. eller 2. århundre e.Kr. (Cavallo og Chartier 2001 s. 108). Et fragment av denne eldste kjente pergament-codexen er bevart. Det har ikke noe forfatternavn, har tekst på latin og ble funnet i Egypt.

Bruken av codexer førte til at forfattere ble nøyerer når de siterte, fordi det var raskere og enklere å slå opp i en codex enn i en papyrusrull. Var kilden skrevet på papyrus, var mer fristende å sitere etter hukommelsen (Quinsat 1990 s. 151). Gjennom historien har bøker blitt direkte forbundet med høy kulturell kapital,

intellektuell legning og evne til fordypning. Fyrster har kunnet prange med store boksamlinger. Et hjem med mange bøker har signalisert dannelse og borgerlighet. Herman Willis skrev så sent som i 2010 at “bøker er det fremste statusmøbel” i et hjem (*Morgenbladet* 3.–9. desember 2010 s. 37). “[T]he leather bound edition of the classics now survives, not so much to be read but to make a statement about the book and about the owner of the book.” (O’Donnell 2000 s. 59)

“Da morfar døde arva jo vi barnebarna hans boksamling. Det var et godt bilde på ham, en fysisk samling som vil vise ettertiden hva han tenkte og var opptatt av. Men hva skal skje når jeg dør? Skal barna mine arve den nedlasta Kindle-loggen min?” (designprofessor Martin Lundell i *Dagbladet* 3. januar 2013 s. 48)

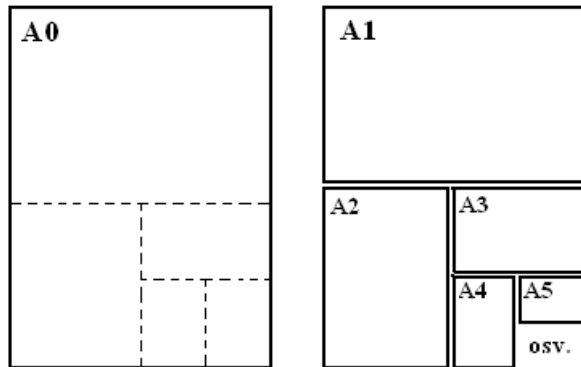
I middelalderen var mange bøker svært stasjonære. De befant seg nesten alltid på ett bestemt sted, f.eks. på alteret i en kirke som en “tronende bok” som ikke bare skulle leses, men som gjorde Kristus nærværende (Franzmann, Hasemann og Löffler 1999 s. 8). Disse bøkene ble ofte så rikt utsmykket at lesingen var vanskeligere enn i mindre utsmykkete bøker. Bøkene kunne ha didaktisk og ærefryktskapende funksjon på bekostning av det praktisk leselige (s. 24).

På 1700-tallet og de første tiårene av 1800-tallet var det i Tyskland vanlig at bokhandlene hovedsakelig solgte uinnbundne bøker og det var ikke sjelden at en bokbinder hadde sin arbeidsplass i bokhandelen og dermed kunne lage innbindinger til nykjøpte bøker (Paul Raabe gjengitt etter Faulstich 2002 s. 206). Mye som er mykt lar seg teknisk sett innbinde slik at det danner en bok eller inngår i en bok (dvs. er innbundet mellom papirsidene). I Frankrike ble det på 1800-tallet utgitt en bok der det var innbundet et par strømpeholdere blant sidene (Fontaine 1994 s. 121). I noen bøker er det innbundet ikke-paginerte reklame-ark. Det gjelder f.eks. de fleste av tyske Rowohlt Taschenbuch Verlag sine bilde-biografier i serien “NN i selvbeskrivelser og bildedokumenter” (f.eks. i Vries 1970 mellom side 62 og 63).

Betegnelsen “enclosure” brukes om “[a]ny foreign material placed between the leaves of a book or other bound item, or between the cover and free endpaper, not inserted by the publisher or binder. Some enclosures are incidental, for example, scraps of paper or other material used as bookmarks. Others are clearly purposeful (newspaper and magazine clippings, parts of the dust jacket, letters and notes, photographs, etc.). [...] Paper clips, pins, rubber bands, pressed leaves and/or flowers, etc., may leave marks that are difficult to remove. The term does not include bookplates, date due slips, and other labels affixed inside the item.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Betegnelsene nedenfor er hentet fra bl.a. Stein Davidsens *Grafisk håndbok* (1995) og Audun Nystuen m.fl.s *Bok om boken: En grafisk kokebok for deg som arbeider med bøker* (2008):

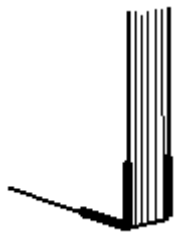
- A-formatene: Standard papirformater som er metriske. Formatet begynner med A0, en standardstørrelse som er 841 x 1189 cm, og som gir arket et areal på 1 m². Andre bok-størrelser oppstår ved å halvere enten én gang eller flere ganger det opprinnelige arket. Alle formatene får det samme forholdet mellom bredde og høyde. Formatet A1 betyr at A0 er delt én gang, A2 at det er delt to ganger, osv. helt til A13.

- arkforlengelse (fransk “allonge”): et foldeblad limt på en blank bokside, og som kan brettes ut til å bli større en bokside (Rehm 1991 s. 6).

- bokbindbeslag: Bøker utstyrt med hjørner, skinner, knapper og beslag.

- bindskinner: Forsterkninger av bokbindets kanter (spesielt underkantene), som kan være av pergament eller skinn, eller av metall. De limes, nagles eller presses på.

- bladgull: Løvtynt hamret eller utvalset gull som brukes på bokas snitt eller på dekor eller skrift på bokbindet (det kan også brukes fargefolie).

- blankside/vakantside: En bokside uten trykk.

- blindpreg: Pregetrykk uten farge, som kan være både opphøyd eller gå ned i materialet.

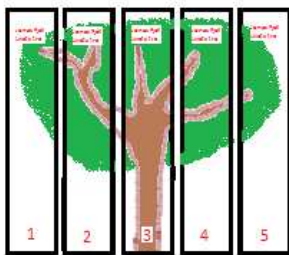
- bok-kassett: Et slags futteral som ofte brukes til flerbindsverk, ofte med vakre illustrasjoner osv. slik at den blir en prydgjenstand.

- bokkunst: Ved estetikk og teknikk å utforme ei bok der hele bokas utforming blir vektlagt, både format, papirkvalitet, skriftvalg, satsforhold, trykk, dekorasjon og innbinding. Ofte trekker bokkjøpere og lesere slutninger fra en solid, vakker bokinnbinding til kvaliteten på innholdet i boka (Neuhaus 2009 s. 186).

- bokomslag: Et smuss- eller vare-omslag og omslag på heftete bøker, av kartong eller lignende med motiv og tekst der ryggen er klebet til bokblokka. Til midten av 1700-tallet ble bøker solgt uinnbundet. Heftete bøker kom til å begynne med i omslag av ensfarget eller marmorert papir uten tittel, men snart ble det vanlig å trykke tittel, forfatternavn, og etter hvert rammer, vignetter og lignende på omslagene. Fra 1800-tallet finnes pappbind med papirovertrekk, som siden ble bokomslag. De såkalte smussomslagene som blir lagt (som en løs del) helt ytterst rundt innbundne bøker, kom i bruk på 1900-tallet.

- bokrygg: Kan være utformet på mange måter, bl.a. slik at en bokseries rygger utgjør et sammenhengende hele, eventuelt et bilde:

Bokrygger i en bokserie:

Spiralrygg er dyrt å produsere (Robin 2003 s. 102).

- bordure: En dekorasjon i kanten på innslaget/innbretten i et bokbind, og som tidligere ofte var rikt dekorert.

- bradelbind: Et lerrets- og pappbind fra begynnelsen av 1800-tallet med forgylt toppsnitt, øvrige snitt ubeskåret eller lett beskåret, og med tittelfelt i skinn. Navnet kommer fra en bokbinder ved Bibliothèque Nationale i Paris, Alexis-Pierre Bradel.

- bokpung: Et futteral av skinn til å bære bøker i.

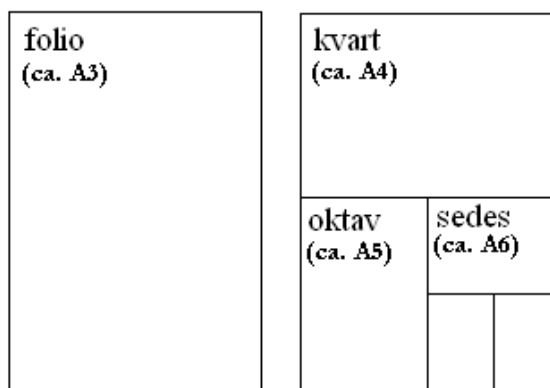
- chagrin: Bokbindermateriale av geite- eller fåreskinn med kornet overflate.

- cul de lampe: Et fransk ord for lampeende. Sluttvignett eller ornament som ble plassert ved avslutningen av et kapittel eller avsnitt, eller ved bokas slutt. Cul de lampe finnes helt tilbake til 1500-tallet. Utført som tresnitt eller kobberstikk, seinere også som typografisk ornament.

- dedikasjonsbilde: I middelalderens håndskrifter et innledningsbilde med forfatteren som overrekker verket.
- dobbeltblad: En bokside med dobbel sidestørrelse, falset i bokas for- eller toppsnitt. F.eks. med en illustrasjon som bør være ekstra stor for å vise mange detaljer.
- dyp fals: Bok der pappen er satt helt inntil falsen.

- ekte bokbind: Gammel innbindingsmåte med skinn der ryggen er klebet fast til bokblokka. Heftesnoren som ligger utenpå bokblokka, gir opphøyde tverrbånd på skinnryggen. Når ryggen er limt direkte på bokblokka, vil skinnen bryte ved flittig bruk (åpning og lukking av boka). Ryggen er derfor uegnet til å ha tittelen på. Ofte kopieres disse opphøyde bindene ved at strimler av papp, skinn eller annet klebes på løsryggens innside og danner forhøyninger (= falske bind).
- eselører: Innbrettet hjørne i ei bok som lesere lager for å markere hvor langt det er lest. Et slags bokmerke. Et eseløre kan også av andre grunner markere ei bokside som viktig.
- falsstrimmel: En smal, falset strimmel av lerret eller papir som innermargen av enkeltsider, for innklebing av løst blad eller plansje før siden heftes sammen med de andre arkene i boka.
- fanfarebind: Et fransk, barokk bokbind med forsiden dekket av mønster i gull. Betegnelsen stammer fra verket *Les Fanfares et courvées abbadesques* (1613) som den franske bibliofilen Charles Nodier i 1830 lot innbinde i denne stilen.
- foliant: bok med blad (i motsetning til bokrull); også brukt om bok i folioformat.
- folioformat: Hvis arket er falset én gang, får vi folioformat (2 blad, 4 sider, på størrelse ca. A3-format). Folioformat og andre papir- og bokformater:

Folioformatet, særlig hvis boka er tjukk, krever at leseren bruker begge hender for å håndtere boka (Gilmont 2003 s. 45).

“Også valget af bogens format er betydningsbærende. Fra bogtrykkerkunstens tidligste tid brugtes de store formater hovedsagelig til hel- eller halvofficielle, kirkelige og statslige udgivelser og blev dermed prestigefulde. Det hang også sammen med deres kostbarhed; en stor side kræver store typer og luftig sats, hvorved der bliver brugt meget papir, som dengang var den væsentligste omkostning ved en bogs fremstilling. I Danmark var 1500-tallets officielle messebøger, missalerne, i folio; ligeledes Christian III’s bibeloversættelse (1550) og oversættelsen af Luthers huspostil (1564). Kvartformatet blev anvendt til bl.a. lovbøger og videnskabelige afhandlinger, mens oktaven og de mindre formater, som udbredtes efter reformationen, blev brugt til mindre ansete genrer, heriblandt de skønlitterære: viser og romaner (‘folkebøger’); de opbyggelige: katekismer, bønnebøger og salmebøger; desuden til ABC’er, almanakker o.l.” (Kondrup 2011 s. 291)

En “folio book tended to be considerably more expensive, and [was] therefore associated with elites, cultural and social. Ben Jonson’s choice of a folio edition for his collected *Works*, coming hard on the heels of James I’s own volume (*Workes*, 1616), laid a claim to authority that was not lost on his contemporaries or successors. As D. F. McKenzie showed, the ‘unruly Congreve of the early quarto editions settled down into the decorous neo-classicist of the *Works* of 1709’ – a stately folio. John Ogilby himself used explicitly political language when he boasted that from his first ‘mean octavo’ edition of Virgil, ‘a royal folio flourished’.” (Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 199)

Den tyske forfatteren Jean Paul skrev på slutten av 1700-tallet: “Heavens! If I think of the old folios weighing many pounds, covered in boards, leather or brass bindings and clips, the fireside armchairs, upholstered in leather and fitted with nails of brass, in which the scholar spent his sedentary life; and if I now compare these to the little pocket books: one really cannot complain. Pigskin has been replaced by moroccan leather; the edges are now of gold, not brass; the clips and clasps have made way for silk-cloth cases; and instead of the chain tied to the old

tomes in libraries, there is now a little silk instruction book for stamping.” (sitert fra Wittmann 1999 s. 304)

- formering: Den delen av bokbindet eller omslaget som går utenfor bokblokkas format.
- forsatspapir: Fra tysk “Vorsatz” (“satt foran”). Dobbeltark som klebes til permene foran og bak i ei bok (det siste kalles av og til ettersatspapir). Arkene (forsatsspeil) limes fast i bokpermen og er med på å holde perm og bokblokk sammen.
- forsnitt eller frontsnitt: Bokas forkant (motsatt bokryggen). Noen oppslagsbøker har utskårne partier i frontsnittet (på engelsk kalt “thumb index” og “thumbnail indentations”) for f.eks. å markere hvor hver bokstav begynner i en ordbok.
- fransk bind: Et helt skinnbind som ofte har gulldekor og gullsnitt.
- fransk falsing: Papirark som bare er trykt på den ene siden og falset slik at innsidene er blanke, åpningen er til høyre og nede, og som ikke skal skjæres opp.
- friblad (eller blanksider): De første arkene i boka og som ikke er trykt.
- frontispice (eller frontispis): Fra latin “frons” (panne) og “specere” (se), dvs. det en ser forfra. Frontbilde eller tittelplansje i ei bok, ofte en illustrasjon som står alene mot tittelsida i boka. En helsides illustrasjon som vanligvis står på motsatt side av tittelsida i enkelte bøker, ofte trykket som separat plansje og klebet inn.
- glatt rygg: En bokrygg uten forhøyninger.
- grangerisering: Innklebing av supplerende bildestoff i en bok. Navnet kommer fra James Grangers *Biographical History of England* (1769).
- granitol: Bomullsstoff med celloluselakkering brukt f.eks. til bokinnbinding.
- Grolier-bokbind: Oppkalt etter den franske boksamleren Jean Grolier; innbundet i kalve- eller maroquinskin, og rikt dekorert og forgyldt.
- gullgrunn: Også kalt “gesso”. I middelaldermanuskript ble bladgull lagt på et underlag av gips, fiskelim, eggehvite og litt fargestoff. Konsistensen skulle være som tjukk krem, og den kunne legges på med pensel, eller skrives med i litt fortynnet konsistens.
- gullsnitt: Bladgull på snittet i bøker, brukt allerede fra 1400-tallet; gullsnittet kan også siseleres (gis et mønster). Vanligvis brukt bare på toppsnittet. Gullsnittet glittes med en agat, eventuelt males eller sprutes på med farge.

- hjørneforsterkning: Skinnhjørner som skal beskytte hjørnene på bokpermen ved bruk av papirovertrekk. Overtrekket skjæres slik at tuppen av hjørnene synes.
- hornbind: Bokbind av glittet, hvitt pergament, ofte med bare en kalligrafert ryggittel. Kommer fra Nederland og Nord-Tyskland på 1500-tallet.
- insipit: Fra latin “incipiunt” (“her begynner ...”). Ord som markerer at teksten begynner, og som trengs når ei bok er lagd uten tittelblad (vanlig helt til slutten av 1400-tallet).
- intarsiabind: Fra “tarsia” (arabisk) = skorpedannelse. Skinnstykker i forskjellige former og farger som felles ned i bindmaterialet og danner figurer eller mønstre, og som blir brukt på spesielt fine bokbind.
- kantlisse: En innfelt, ombrettet og fastlimt “lisse” til beskyttelse mot slitasje av bokpermens underkant. Den kan være av papir, sjirting eller et kunststoff. Sette ofte på også som prydd og for symmetriens skyld.
- kapitelbånd: Vevd tekstilbånd som klebes øverst og nederst på bokblokkas rygg før permene settes på (delvis som pynt; “kapitel” er tradisjonelt brukt om et søylehode). Det dekker da åpningen mellom perm og materie. Finnes i flere farger og fargekombinasjoner. Toppen og bunnen av bokryggen har lett for å bli skadet.
- kartongomslag: Bokomslag i papp med eller uten smussomslag. På heftete (sydd i ryggen) eller limfrestede bøker.
- katedralbind: Bokbindstil fra 1830-40-årene og som var resultat av datidens gotikk-begeistring. Som ornamenter i bøkene ble det brukt arkitekturdetaljer (f.eks. vindusåpninger), rosetter osv., og det ble brukt farger som skulle ligne gotiske glassmalerier.
- kjøttside: Den innvendige siden av skinnen (motsatt: narv).
- kjøttspalt: Når skinnen (oftest av storfe) blir spaltet i to lag, kalles innsidedelen for kjøttspalt.
- klaffebind: Bokbind der overtrekksmaterialet stikker utenfor bokas format og beskytter bokas snitt. Brukes blant annet på noen bibel- og salmebokutgaver (bøker som skal flyttes mye, bæres rundt osv.). Kalles også ombøyde kanter. Overtrekksmaterialet går et stykke utenfor kanten på permappen slik at det beskytter bokblokkas. Beskyttelseskantene kalles noen ganger “vinger”.
- klenodiebind (eller klenodiumbind): Bokbind utsmykket med elfenben, sølv- eller gullornamenter og prydet med edelsteiner. Det første kjente klenodiebindet er fra folkevandringstiden på 600-tallet: dronning Theodelindas bokbind i domkirken i

Monga, nord for Milano (bokbindet er gullbelagt og besatt med perler, edelsteiner og åtte kameer). Disse bokbindene var ofte i større grad gullsmed- og juvelerarbeid enn bokbinderarbeid. I klenodiebind fra middelalderen var det vanlig med hjørnebeslag av metall, og en eller to spenner til å holde boka sammen. Fra renessansen ble det vanlig med dekor på bokryggen (da ble det også vanligere at bøker stod oppstilt i hyller med ryggen ut, i stedet for liggende), og ulike ornamentikkformer andre steder på omslaget. Baksiden kunne være uten utsmykning, fordi noen av bøkene alltid lå på et alter eller andre steder der baksiden aldri ble sett (Rehm 1991 s. 7). En “fastening” er “[a] device used to keep a book closed. The earliest fasteners were wrapping bands, thongs, and ties made of fabric or leather. Metal clasps eventually replaced leather strap-and-pin fittings on medieval manuscript books. Their use helped prevent the parchment or vellum leaves from cockling in response to changes in temperature and humidity. As paper replaced parchment in the 16th century, the use of fastenings declined. Today, they are seen mainly on portfolios and on personal diaries and albums.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

- klisjé: Metall- eller kunststoffplate som etses eller graveres slik at trykkelementene står opphøyd for trykking med gjengivelse av bilde, tegning eller skrift, som ved avtrykk gir bilde på papiret. Det kan være strekklisjé, autoklisjé og lignende. For fargeproduksjon kreves det én klisjé for hver farge.

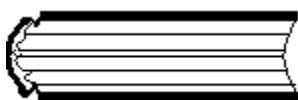
- kollasjoneringsmerker: Omtrent 110 millimeter lange fete streker som blir trykt på “ryggen” av hvert trykkark, og som forskyves trappevis for hvert ark. De danner da en diagonal linje over bokryggen. De gjør det lett for bokbinderen å kontrollere at arkene ligger i riktig rekkefølge ved innbindingen.

- kunstlær: Granitol eller andre skinn-imitasjoner, framstilt av lerret bestrøket med celloloaselakk, eller av plast, og preget i skinn- og lærmønster.

- kvartbind: Bokinnbinding hvor bokas rygg er av sterkere material enn det øvrige bindet (oftest skinn).

- lav fals: På bokbind når bindpappen ikke er satt helt inntil ryggen. Motsatt av dyp fals. Dypfalsete bind er mer solide enn lavfalsete.

- le Gascon-bind: Rikt dekorert skinnbind, oppkalt etter den franske bokbinderen Le Gascon, cirka år 1620.

- lenkebind: Også kalt kjettingbind. Bøker som særlig i middelalderen i bibliotekene var lenket fast til reoler og lesepulter med en kjetting for å forebygge tjuveri og hindre at bøkene ble plassert feil. "Länge var böcker så dyrbara att de kedjades fast i offentliga samlingar (systemet fanns kvar på engelska universitet fram till slutet av 1700-talet), vilket gjorde att bokhylla och läspulpet blev samma sak." (Johan Svedjedal i http://www.littvet.uu.se/digitalAssets/85/85075_3densista_boken.pdf; lesedato 30.09.16)

- løsrugg: Innbindingsmetode der bokblokka ikke limes direkte på bokryggen, men på en pappremse slik at det blir en åpning mellom bindets rygg og bokblokka. Åpningen ses godt når boka er oppslått.

Bokryggen kan være "flat, but more often it is given a convex curve in a binding procedure called rounding. A flexible or hollow back is preferable because it allows the volume to open flat." (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

- marginalnoter: Stikkord eller nøkkelord (eller annen tekst) plassert i ytter- eller innermargen utenfor bestemte tekststeder.

- marokeng: Beste slag av geiteskinn til bokbind.

- merkebånd: Silkelisse eller silkebånd, festet på bokryggens innside på toppen mellom perm og bokblokk/materie. Fritthengende og litt lenger enn bokas høyde. For bruk som bokmerke i f.eks. bibler og romaner.

- metallbind: Bokbind av tre som er kledd med tynne metallplater av gull eller sølv, ofte rikt smykket med edelsteiner, elfenbeinsrelieffer, emaljearbeider og lignende. Det er bevart et stort antall, mange fra perioden mellom 600-tallet og 900-tallet, men de ble lagd fram til slutten av middelalderen. På 1600-tallet kom enklere sølvbind til salme- og bønnebøker på mote, og moten holdt seg inn på 1800-tallet.

- miniatyrbok: Bok som er mindre enn 60 x 75 millimeter. Den romerske forfatteren Plinius den eldre (i det 1. århundre e.Kr.) forteller om et eksemplar av Homers epos *Iliaden* som var i et så lite format at boka ble oppbevart i et nøtteskall. I middelalderen ble det lagd noen bibelutgaver, bønnebøker og tidebøker som var så små at de kunne rommes i én hånd. Den eldste trykte miniatyrboka er en bønnebok fra Napoli i 1486, i størrelsen 28 x 43 mm. I England ble *Prayers and*

Devotional Pieces utgitt i 1574, i størrelsen 43 x 64 mm. I Nederland ble boka *Bloem Hofje dorr* trykt i 1674, i størrelsen 10 x 12 mm og med 48 sider.

- munkebind: I middelalderens klostre ble håndskriftene innbundet av munkene. Munkebindene ble lagd av treplater som var helt eller delvis overtrukket med kalve- og svineskinn, og som ble dekorert med blindtrykk og lignende.

- nedrykking: Begynnelsesside hvor første tekstlinje begynner litt ned på siden.

- notestrek: Skillestrek mellom tekst og fotnote på en bokside.

- notetall: Tall som settes høyt med mindre størrelse enn resten av teksten. Brukes til nummerering av fot- eller slutt-notene i teksten, og samme tall settes foran noten. Det kan også brukes notetegn (som oftest en *).

- nummerert eksemplar: Praktverk eller bibliofilutgave som er trykt i et begrenset opplag (f.eks. 200 eksemplarer) og nummerert på baksiden av tittelbladet eller ved kolofonen. Det kan også være bare en del av et stort opplag som er nummerert. Nummeringen skyldtes opprinnelig at på kobberstikkens tid ble trykkene dårligere etter hvert som kobberplatene ble slitt. I dag har ikke nummering slik praktisk betydning, men skaper en symbolsk og etter hvert økonomisk verdi for boksamlere.

- oasis: Afrikansk geiteskinn som brukes til bokbind.

- oktavformat: Fra latin "octavus" (= åttende). Skrives også som "octavo" og "8vo". Det formatet som blir resultatet når en falses et trykt ark tre ganger, slik at det blir åtte blad med 16 sider. Høyden er under 25 cm. Den gamle betegnelsen tar utgangspunkt i at et A2-ark falses tre ganger (8 blad, 16 sider) med formatet 145 x 220 mm. Erstattet av A5-formatet som er 148 x 210 mm. Dette er det "vanlige" bokformatet (bl.a. romanformatet) i dag.

- ombrekking: Montasje der tekst, illustrasjoner, titler, sidetall (pagina) og annet plasseres på boksiden. Under ombrekkingen må alle linjer stå på samme horisontlinje. Arbeidet med å plassere alle delene av et hefte, tidsskrift, bok og lignende etter plan og ønske, samt deretter å justere alle sidene på nøyaktig lik høyde.

- oppslag: De to motstående sidene i en bok eller et hefte.

- ornament: Fra latin "ornare" (pryde); tegnete eller ferdiglagde dekorative elementer i form av rammer, friser, vignetter eller lignende. Motivene kan være geometriske eller framstille f.eks. planter eller dyr.

- otabind: Innbindingsmetode. Den finske bokprodusenten og forlaget Otava utviklet og tok patent på metoden i 1980. Det nederlandske firmaet Hexpor overtok

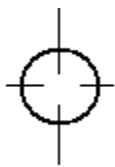
markedsrettighetene til salg over hele verden i 1987. Utgangspunktet er en limfrest bok, men over ryggen og litt inn på forsiden og baksiden er det limt på gas (bomullsvev) som på en innbundet bok. I ryggen limes oppslaget til gasen. Resultatet er en bok som kan åpnes som en innbundet bok uten å bli brukket opp som en klebebundet bok.

- overtrekk: Det materialet som dekker permen på boka. Ryggen kan behandles for seg. Innbinding med skinn er kjent fra Egypt ca. år 500. Ulike typer skinn- overtrekk til bøker har ulike navn. Geiteskinn fra Marokko kalles marokeng. Sjagreng kommer fra et tyrkisk ord for rygg, og er skinn fra ryggen av esler eller muldyr. Saffian er geite- eller kalveskinn fra byen Safi i Marokko. I Córdoba i Spania framstilte maurerne karduan, et svært ettertraktet og etterlignet skinn allerede i middelalderen. Afrikansk geiteskinn, ofte tilberedt i England, kalles oasis. Det har også blitt brukt såkalt russelær, som er okse- og geiteskinn fra Russland. Fiskeskinn er svært sterkt (skinn av ål, steinbit og hai). Det rimeligste og dårligste er saueskinn. I våre dager brukes ofte kunststoff (plast), shirting og papirovertrekk, f.eks. Geltex, Efallin eller lignende.

- papirbind: Et helbind utført med papir. Det kan trykkes før innbindingen, eller det kan klebes som en etikett på bokblokk.

- passmerker: Registermerker eller kryssmerker til hjelp under trykkingen, som plasseres utenfor trykkflaten for å skjæres bort senere i bokproduksjonen.

- perm: De tidligste permene ble lagd av tre (bøk eller eik), senere med overtrekk av skinn. Papirleggene ble sydd med heftesnorer av pergament eller lær, seinere ble hampsnorer brukt. Snorene ble trukket gjennom hull i permene og festet med treplugger på innsiden. Består av forperm og bakperm.

- preliminærsider: De første sidene i en bok. De blanke sidene og smusstittel- og tittelside, som ikke pagineres (dvs. uten sidetall).

- privat innbinding: innbinding foretatt av kjøperen/eieren

- proviniens-eksemplar: Bøker som kan føres tilbake til tidligere eier(e) gjennom notater i boka, ex libris, super-ex libris (dvs. utvendig på bokbindet) og lignende. Spesielt brukes betegnelsen om eksemplarer som kan spores tilbake til et berømt bibliotek.

- pulltest: Trekktest som brukes til å kontrollere at klebestoffet er påført i stor nok mengde. Utføres ved å trekke ut enkeltblad.

- punsel: Stål- eller messingstang som brukes til siselering av gullsnitt eller toppsnitt på bøker. Den kan også benyttes til å lage preg i skinn (punslete skinn).

- rektoside: Forsida av ei trykkside (baksida kalles versoside). Rektosida ble i middelalderens håndskrifter noen ganger angitt med en "r": 1r, 2r, 3r, 4r ...

- reliure parlante: Bokbind der dekorasjonene har tydelig sammenheng med bokas innhold, altså en slags "beskrivende bokbind". De første slike bokbindene ble lagd i Frankrike på slutten av 1800-tallet, men spredte seg videre til Tyskland og Norden. Etter hvert også brukt i forlagsbind, spesielt på praktbindene ved århundreskiftet. Disse bøkene ble ofte preget med gull og tykt i flere farger.

- rivstyrke: Et materials evne til (på en på forhånd bestemt måte) å motstå riving.

- ryggbredde: Bokryggens bredde er summen av bredden til bokblokka/materien og permene.

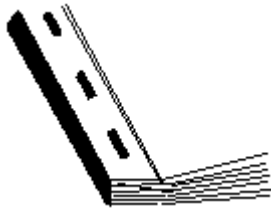
- ryggstifting: Når trykkarkene er stukket inn i hverandre, kan de heftes ved at metallkramper (stifter) slås inn i ryggen. Maksimal bredde er 64 sider. Maskiner som brukes til dette, kalles samlestiftmaskiner.

- ryggttittel: Tittel som går langsetter ryggen ovenfra og nedover er vanlig på bokrygger som er mer enn tre millimeter tjukke. Vannrette titler blir brukt på bøker som er 15-20 millimeter og bredere. F.eks. brukes gulltrykk fra messinggravyrer til ordene.

- røsken: Fra tysk "Röschen" (= liten rose). Små ornamenter som opprinnelig var i form av små roser, og som fra slutten av 1400-tallet ble brukt som utsmykning i bøker, f.eks. som rammedekorasjon på tittelsiden. Har vært i bruk helt opp til vår tid.

- serietittel: Tittelside for bokverk med flere bind, og som gjentas uforandret med tillegg av nummeret på bindet i serien og totalt antall bind. Plasseres ofte på siden før tittelsiden.

- sidestifting (eller flatstifting): En kan samle flere falsete eller løse ark ved å stifte dem fra forsiden, 1-2 cm fra ryggen og langs den. Denne stiftemetoden gjør det vanskelig å bla i heftet, og og opptar dessuten en del av papirbredden.

- siselering: Utforming av dekorasjoner på f.eks. gullsnittet i bøker.

- sjirting: Egentlig skjortelerret, av sjirt, skjorte (engelsk). Tett bomullsstoff som særlig blir brukt til bokbind. Tilsatt fyllstoff, appretur, for at limet ikke skal trenge igjennom.

- smussomslag: Vareomslag; et løst omslag med innbretter (flapper) rundt bokpermen. Ble tatt i bruk på 1830-tallet. Det eldste kjente er til *Heath's Keepsake* (London, 1833). Baksida blir ofte brukt til vaskeseddeltekst og annet, eller slik tekst blir trykt på innbrettene, som bør være så brede som mulig, minst 2/3 av bokas bredde. Kan være i papir, plast m.m.

- smusstittel: Det arket som i de fleste bøker kommer foran tittelsiden og side én og to. Navnet kommer av at arket opprinnelig ble tatt med som beskyttelse mot smuss osv. foran bokas tittelside. Den kan være uten tekst, men inneholder som regel bokas tittel, og av og til også forfatternavn, men sjeldnere enn på tittelsiden.

- snitt: De tre renskårne kantene av en bokblokk.

- snittdekorasjon: I middelalderen og opp til 1600-tallet ble bokas tittel ofte skrevet på forsnittet. Bokas toppsnitt ble ofte dekorert. Fra midten av 1600-tallet og langt inn på 1800-tallet finnes det eksempler på snittmalerier, dvs. ornamenter, portretter, landskapsbilder og lignende malt på snittet. Noen kan bare ses når bokblokka bøyes slik at bladene ligger i vifteform.

- speilbind: Også kalt holbergbind. Et midtfelt på bokbindets forside, som regel i en annen farge enn resten av bokbindet.

“Av og til dukker det opp bøker som må betraktes som direkte sensasjoner. En slik sensasjon er det når antikvar Richard Sørbo nå presenterer en katalog hvor han har for salg den første trykte boken med tilknytning til Norge. Det er tale om den såkalte *Missale Nidrosiense*, som ble trykt i København i 1519. [...] bundet i et helskinnbind fra 1700-tallet, et såkalt speilbind, med rik gulldekor på ryggen og på permene. [...] Og da kan han vel forsvare prisen på to millioner kroner? Hvis man

synes det er dyrt, kan man ta i betraktning at da boken første gang ble lagt ut for salg, ønsket man å trekke kunder ved at det i forordet ble lovet 40 dagers avlat for dem som kjøpte et eksemplar. Vi får tro garantien gjelder fremdeles.” (*Morgenbladet* 13. – 19. november 2009 s. 37)

- spiss-side: Siste side i en bok eller et kapittel, som i gamle dager ble satt med kortere og kortere linjer slik at teksten fikk form av en spiss nedover (omvendt pyramide).

- spiss-tittel: En tittel som blir satt opp med gradvis smalere linje som en omvendt pyramide.

- sprengt snitt: Snittflater på boka som er “spritset”. En fører en børste med farge over en metallnetting (et såkalt “sprenggitter”), fargen spres da i fine dråper på snittet. Sprengningen skal være lett, med bruk av en spesiell børste på gitteret.

- standardformatene: Fra senmiddelalderen ble det i Italia utarbeidet en lokal standard for papirformater. Standarden omfattet pris, og det var straffbart å avvike fra den. Tanken om en rasjonell standard som er basert på matematisk utregnede grunnformater, oppstod i Frankrike på 1700-tallet, for deretter å bli videreutviklet i Tyskland på 1900-tallet. DIN-formatene kalles metriske fordi utgangsformatet A0 har et areal på 1m^2 . Formatene kan fordobles og halveres uten at forholdet mellom høyde og bredde endres. Standardformatene deles inn i rekkene A, B, C, D, E, F og G-seriene (f.eks. brukes C-serien særlig for konvolutter, mapper og omslag).

- steg: Mellomrommet/avstanden som lages mellom løsrygg og pappkant, mellom forperm og bakperm, eller generelt mellom to pappkanter.

- stegbrenning: Varmpressing av steget langs bokryggen helt inntil pappkanten.

- stimatypi: Illustrasjoner utført ved hjelp av typografisk materiell: streker, stjerner, punkter osv. Ble mye brukt på 1800-tallet til f.eks. blomster, landskaper og portretter.

- ståkant: Bokpermens nedre avslutning (“foten”).

- tittelark: Første arket i en bok før den egentlige teksten. Arket omfatter mulig prospektblad, smusstittelblad, forord, innholdsfortegnelse osv. I tradisjonell bokproduksjon ble tittelarket gjort ferdig til slutt, og for å kunne trykke resten av boka uavhengig av tittelarkets paginering, ble tittelarket noen ganger paginert med romertall.

- tittelfelt: Det feltet på bokryggen der tittelen står.

- tomefelt: Det feltet på bokryggen hvor bokbindets nummer i rekken av en bokserie blir trykt.

- toppsnitt: Bokas hodesnitt eller oversnitt (toppen av bokblokka), som kan dekkes med bladgull, farge og lignende. Bokas toppsnitt kan være gullsnitt som kan siseleres. Ved spritset/sprutet snitt påføres fargen gjennom netting. Ensfarget snitt påføres med svamp. Marmorert snitt dyppes i marmorgrunn, men det kan også brukes en kam til å lage mønster i marmorgrunnen (kammarmor). Sprengt snitt får en når fargene sprenges med oksegalle, krittinnitt når det drysses krittflak på snittet før påføring av farge, mønstret snitt når det males et mønster med dekkfarge og snittet sprenges med vannfast farge og dekkfargen vaskes bort slik at mønsteret framstår negativt.

- trebind: Middelalderens tunge håndskrifter i pergament ble innbundet med treplater, som regel av bøk eller eik. Platene ble vanligvis trukket med skinn, men det finnes også malte treplater. Mot slutten av 1400-tallet begynte bokprodusenter derimot å bruke papp i bokpermene. Ved utgangen av 1600-tallet ble det sjelden brukt treplater.

- trekkspillbind: Bokbindet er uten rygg og består av to plater trukket med skinn. Platene holdes sammen av f.eks. bånd. I disse permene kan det settes inn flere (som regel seks) forskjellige trykk. Bindet lar seg åpne på forskjellige måter etter som det dreies. Ble sjelden benyttet på 1500- og 1600-tallet.

- trådhefting: Skjer ved at hvert trykkark blir sydd sammen med de andre i boka. Metoden er forholdsvis kostbar (10-100 % dyrere enn limhefting) men har svært god aldringsbestandighet (over 100 år).

- tverrformat: Når bredden er større enn høyden på boka, kalles det et tverrformat.

- tvillingbind: Fransk "dos à dos"-bokbind. Innbindingsform der to bøker i samme format bindes inn sammen, en måte som ikke var uvanlig på 1500- til 1700-tallet. Det finnes eksempler på at opptil åtte bøker er bundet sammen.

- tårebind: Bokbind overstrødd med små gullornamenter som ligner på tårer.

- undersnitt: Bokas nederste snitt (motsatt av toppsnitt).

- usynlige hjørner: Bokbind der permenes hjørner er forsterket med skinn som nesten helt blir dekket av overtrekket.
- utfallende illustrasjon: Illustrasjon som går helt til papirkanten.
- vaskeseddel: Forlagenes informasjon/orientering om en bok som sendes til anmeldelse i aviser og lignende. Teksten kan også plasseres på smussomslagets bakside eller klaffer.
- velskbind: Fra Valland (Frankrike). Oftest bind med rygg og hjørner av skinn. Opprinnelig lyst, ufarget saueskinn som minner om fransk (velsk) pergament. Overtrekk av papir, tekstil og lignende. Betegnelsen brukes nå ofte feilaktig om alle bind med skinnrygg og skinnhjørner.
- vignett: Fra fransk “vigne” = vinranke. Dekorasjonselement som helt fra 1500-tallet har blitt brukt som tittel- og sideinnramming eller som frittstående dekorasjoner. Motivene var arabesker og slyngeornamentikk med blomster og frukter, senere også kraftigere figurornamenter.
- vignettbok: Vanlig betegnelse på bøker fra 1700-tallet utsmykket med kobberstikk, der vignetter var dominerende. Dette var rikt dekorerte bøker med blomstergirlandere og andre figurlige eller allegoriske ornamenter som oppstod i Frankrike. De dannet forbilde for vignettbøker i andre europeiske land.

Douglas Cockerells *Bookbinding, and the Care of Books: A Handbook for Amateurs, Bookbinders & Librarians* (1901 og senere) forklarer en rekke produksjonsdetaljer av både håndverksmessig og estetisk art. “It is hoped that this book will help bookbinders and librarians to select sound methods of binding books. It is intended to supplement and not to supplant workshop training for bookbinders. No one can become a skilled workman by reading text-books, but to a man who has acquired skill and practical experience, a text-book, giving perhaps different methods from those to which he has been accustomed, may be helpful.” (<https://manybooks.net/titles/cockerelld2667226672-8.html>; lesedato 27.10.20)

Et kapittel i Helen Jacksons bok *Marginalia: Readers Writing in Books* (2001) “is on the customising of books – so called “extra-illustrated” books interleaved with personal letters, photographs, newspaper clippings and drawings.” (<https://www.theguardian.com/education/2001/jun/23/artsandhumanities.highereducation1>; lesedato 16.04.20)

Såkalte “artist books” er en blanding av dokumenter og originale kunstverk.

Vanlige forkortelser brukt av antikvariatsfolk og andre (forkortet liste fra Damms antikvariats nettsider 15.05.09):

(S)	Særtrykk
12mo	Duodecimo
4to.	Kvartformat
8vo.	Oktavformat (romanstørrelse)
A.a.	Akademisk avhandling
Bd.	Bind
Ded.	Dedikasjon
Dek.	Dekorert
Faks.	Faksimile
Fig.	Figur/figurer
Folio	Stort format
Ill.	Illustret
Innb.	Innbundet
Kol.	Kolorert
Kpl.	Komplett
Leks8vo.	Leksikonformat
Lit.	Litografi
N.p.t.	Navn på tittelblad
Numr.	Nummerert
O.o	Originalt omslag
Omarb.	Omarbeidet
Omsl.	Omslag
Oppl.	Opplag
Orig.	Original
Origbd.	Originalbind
Overs.	Oversatt/oversetter
Perg.	Pergament
Pl.	Plansjer
Portr.	Portrett
Red.	Redigert av/redaktør
Rep.	Reparert
Reprod.	Reproduksjon
s.	Antall sider
Samt.	Samtidig
Shirtb.	Shirtingbind
Sign.	Signert
Skb.	Skinnbind
Smusstbl.	Smusstittelblad
Tab.	Tabell
Tbl.	Tittelblad
Tr.	Trykt
U.å.	Uten trykkeår
U.st.	Uten sted
Ubesk.	Ubeskåret
Utg.	Utgave

Utk.	Utkom
------	-------

Folio er en bokstørrelse som tilsvarer omtrent en side i dagens tabloidaviser. Arket som blir utgangspunkt for en folioside er dobbelt så stort, men blir brettet én gang – som gir to ark i boka og fire sider til tekst. Folioformatet (in-folio) ble oppfattet som imponerende og “majestetisk”, og dermed derfor spesielt godt egnet som format for Bibelen (Chartier 2003 s. 173). I renessansen signaliserte store bokformater at bøkene var tiltenkt konger og de mektigste i samfunnet (Barbier 2000 s. 46). Hvis arket blir brettet *to* ganger, blir størrelsen kvart, og med *tre* brett blir størrelsen oktav. Kvart-størrelsen gir åtte sider til tekst, oktav-størrelsen seksten sider til tekst.

“2° eller folio: Arket er foldet én gang på tværs til 2 blade.

4° eller kvart: Arket er foldet to gange til 4 blade.

8° eller oktav: Arket er foldet tre gange til 8 blade.

16° eller sedecimo (sedez): Arket er foldet fire gange til 16 blade.

32° eller tricesimosecundo: Arket er foldet fem gange til 32 blade.

64° eller sexagesimokvart: Arket er foldet seks gange til 64 blade.” (Kondrup 2011 s. 308)

“Efter folioen foldes der hver gang på tværs af den foregående fold. Ind imellem de nævnte ligger formaterne 12° eller duodecimo og 24° eller vicesimokvart. Duodecimoen fremkommer ved, at der først foldes to gange på langs ad arket, så der fremkommer fire ‘baner’, og dernæst to gange på tværs; men de sidste foldninger foretages ved, at arkets ender hver for sig foldes ind over midten (ligesom man folder et forretningsbrev), så der opstår tre tværgående baner. Når arket foldes ud, fremkommer der i alt 12 blade. Vicesimokvarten fremkommer ved, at den sammenfoldede duodecimo foldes en ekstra gang på tværs. Forud for foldningen ligger udskydningen, dvs. den proces, hvorunder bogtrykkeren har fordelt trykformene i to rammer, én for hver side af arket. Udskydningen foregår efter et bestemt mønster, som er forudsætningen for, at tekstsiderne efter trykning og foldning kan komme i den rigtige rækkefølge, når man skærer lægget op.” (Kondrup 2011 s. 308)

“Book Sizes:

Folio – A book that is up to 15" tall.

4to – A book that is up to 13" tall. See Quarto [...].

8vo – A book that is up to 9 ¾" tall. See Octavo.

12mo – A book that is up to 7 ¾" tall. See Duodecimo.

16mo – A book that is up to 6 ¾" tall. See Sextodecimo.

24mo – A book that is up to 5 ¾" tall.

32mo – A book that is up to 5" tall.

48mo – A book that is up to 4" tall.

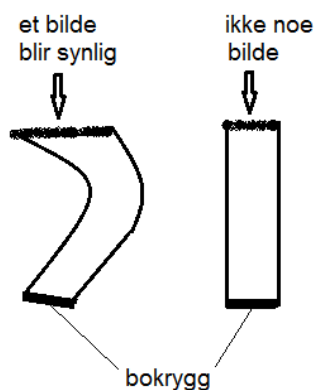
64mo – A book that is up to 3" tall.
Elephant Folio – A book that is up to 23" tall.
Atlas Folio – A book that is up to 25" tall.
Double Elephant Folio – A book that is up to 50" tall.”
(<http://www.optosbooks.com/>; lesedato 07.01.13)

Duodecimo er opptil 15 cm, octavo opptil 25 cm, quarto opptil 40 cm (vanlig quarto: 35 cm, stor-quarto 40 cm) og folio vanligvis opptil 45 cm.

“Hovedvandærkerne [i papiret] blev i stigende grad betegnelser for bestemte papirformater (fx det meget brukte bikubeformat, 36,5 x 46 cm). [...] Andre hyppigt brukte formater var Propatria (34 x 42 cm), Lille median (40,5 x 51,5 cm) og Stor median (46,5 x 59 cm).” (Kondrup 2011 s. 351)

En “Atlantic bible” er svært stor: “During the 11th and 12th centuries, scribes in Italy produced enormous Bibles, as massive and immovable as pieces of furniture, to serve as permanent fittings in churches and refectories. The term is derived from Atlas, the name of the mythical giant whose task was to support the heavens on his shoulders.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Fore-edge Painting: A form of horizontal montage. Pictures hidden in the edges of the pages of a book. With the cut edge of a book splayed out at an angle, a picture is painted that can only be seen when the pages are thus splayed. The closed book with its gold, coloured or plain edges gives no hint of the picture hidden within. But as soon as the pages are splayed at an angle, the numerous individual pages, each with its own ‘line of writing’, cumulatively reveal the picture. The information on the cut edge of each page could not be deciphered on its own. The picture only emerges from the totality of all the pages seen at once. In a double fore-edge painting the direction in which the pages are splayed determines which of two different pictures are generated by the horizontal montage.” (<http://wernernekes.de/>; lesedato 10.12.12)

“A fore-edge painting is, as the name suggests, a painting on the “fore-edge” of a book’s pages: the side of the page farthest away from the spine. The earliest fore-

edge paintings may date back as far as the tenth century A.D., when they generally consisted of symbolic designs. By the fourteenth century, fore-edge paintings in England featured heraldic designs in gold and/or other colours. There are two basic types of fore-edge painting. The most common type involves edges that have been fanned: the effect you get when you gently bend a book's binding. In this type, the design can only be fully seen when the pages are fanned. The other type involves edges that are closed, meaning that the painting shows properly only when the book is closed and the edges are flush. There are a number of variations in fore-edge painting:

Single fore-edge painting: Painting only on one side of the book's pages. Gilt or marbling is applied to the closed edge after the painting has dried, making the painting invisible when the book is closed.

Double fore-edge painting: Paintings on both sides of the outer margin, so that one painting is visible when the pages are fanned one way, and another is visible when the pages are fanned the other way.

Triple fore-edge painting: Paintings on both sides of the outer margin, as well as a third painting directly on the edges, instead of gilding or marbling.

Panoramic fore-edge painting: Paintings wrapped around more than one edge. This is also sometimes called “triple-edge painting”.

The earliest example of a fore-edge painting that becomes invisible when the book is closed dates to A.D. 1649. By 1750, fore-edge paintings had evolved from heraldic designs and decorative patterns to religious scenes, portraits and landscapes, usually in full colour. These often bore no direct relation to the subject of the book. Fore-edge paintings from the nineteenth and twentieth centuries were far more elaborate than earlier types, and often featured scenes from novels. The choice of subject matter was usually made by a bookbinder, artist, bookseller, or even the owner of the book, making for an extensive range of scenes. Most existing examples of fore-edge painting date from the late nineteenth and early twentieth centuries. Today, there are a number of artists producing expert works of fore-edge painting, largely in the United Kingdom.” (Sheila Singhal i <http://elephantaday.blogspot.no/2012/07/elephant-no-286-fore-edge-painting.html>; lesedato 04.01.13)

“During the last 35 years the British book artist Martin Frost has painted over 3,000 book-edges including many examples of the more unusual two-way, split and all-edge paintings. His work is to be found in national and private collections as well as in institutions worldwide.” (<http://old.library.jhu.edu/departments/preservation/foreedgepainting.html>; lesedato 04.01.12)

En såkalt “finger tab” er en “small marker attached to the fore-edge of a book to aid the reader in locating a particular passage or division of the text. In medieval

manuscripts, they were usually made of vellum, tawed skin, or cloth, sometimes in the form of a small knot [...] In modern binding, finger tabs are usually made of paper, card, fabric, or plastic stamped or printed with letters, words, numbers, or other characters indicating the alphabetic, numeric, subject, or other arrangement of the text, to facilitate reference. Synonymous with extension tab.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Marmorering er en vanlig dekorasjonsmåte på bøker. Dette gir et visuelt inntrykk som minner om marmorsteinflater. Et papir dyppes i vann som har et sjikt av oljefarger på vannoverflaten. “Paper marbling in various forms has been around for centuries. [...] European travellers to the Middle East brought back samples of marbled papers as early as the seventeenth century, binding them into albums. The technique itself eventually made its way to Europe as well, where it became something of a craze, with marbled papers being used, not only in bookbinding, but for purposes as mundane as lining drawers and shelves. The use of marbling on the edges of book pages was a European invention. By the nineteenth century, paper marbling had become a popular handicraft, in part due to the 1853 publication of *The Art of Marbling* by English papermaker Charles Woolnough. Woolnough had previously exhibited some marbled book cloth he had made at the 1851 Crystal Palace Exhibition in London – perhaps one of the earliest uses of marbling on cloth. The art of paper marbling was further developed in Hungary by bookbinder Josef Halfer, and his methods soon superseded existing practices in Europe and the United States.” (Sheila Singhal i <http://elephantaday.blogspot.no/2012/02/elephant-no-140-paper-marbling.html>; lesedato 04.01.13)

Sorbonne-universitetet i Paris hadde i år 1289 ca. 330 bøker lenket fast i pulter som alltid var tilgjengelige for lærere og studenter (Barbier 2000 s. 43). Codex-størrelsen har minket ettersom bøker i mindre grad ble brukt på lesepulter og til høytlesing og i økende grad til privat lesing i mange ulike settinger (Faulstich 1996 s. 122). Likevel kan codexer også i dag være svært store og tunge. Det tyske forlaget Taschen ga i 1999 ut en bok med fotografier av Helmut Newton. Boka veier 30 kilo. En utgave av Yann Arthus-Bertrands *Jorden sett fra himmelen: Et flyportrett av kloden vår* (på norsk 2006), med fotografier tatt fra lufta ned på landskaper og dyr, veier 20 kg. Den utgaven ble bare utgitt i 2000 nummererte og signerte bøker. I statsbiblioteket i Berlin er det oppbevart et verdensatlas som veier 500 kilo (Jammers, Pforte og Sühlo 2002 s. 279).

“Førsteamanuensis Anastasia Maravela ved Universitetet i Oslo fortalte i 2012 at universitets papyrussamling “er den største i Norden, ja, faktisk nord for Berlin. Den består av nesten 2300 papyrusfragmenter” [...] Her er også tekster av Platon, et papyrusfragment med Matteusevangeliet, kapittel 11, vers 25-30, i en miniatyrkodeks som ble brukt for å beskytte sin bærer” (*Aftenposten* 27. januar 2012 s. 10). *The Lord’s Prayer* ble i 1967 utgitt som en mini-mini-bok produsert i München av forlaget Waldmann & Pfitzner, med størrelsen 0,5 cm x 0,5 cm.

Fargen som en bok eventuelt betegnes med, signaliserer ofte hva som er innholdet i boka. *Svarteboken* brukes om en trolldomsbok, brukt til besvergelses og lignende. Disse bøkene inneholder formuler for trolldom, både til å forårsake hjelp og skade for andre. Den "opprinnelige" svarteboka, den første og egentlige, skulle ifølge folketroen ha hatt svarte boksider og ord skrevet med blod.

En "bokforbannelse" ("book curse") er en "brief passage written in a book usually by the owner or a scribe invoking misfortune to anyone who steals or harms it, a form of security used in periods when books were very rare and therefore valuable. The oldest known book curse, traced to the Assyrian king Ashurbanipal (7th century B.C.), is inscribed on a clay tablet now in the collections of the British Library. Medieval book curses sometimes specified excommunication and were often highly imaginative, as in the following example in a volume from the library of the Monastery of San Pedro of Barcelona: "For him that stealeth, or borroweth and returneth not, this book from its owner, let it change into a serpent in his hand & rend him. Let him be struck with palsy, & all his members blasted. Let him languish in pain crying aloud for mercy, & let there be no surcease to his agony till he sing in dissolution. Let bookworms gnaw his entrails in token of the Worm that dieth not, & when at last he goeth to his final punishment, let the flames of Hell consume him forever." For more on book curses, see Marc Drogin's *Anathema! Medieval Scribes and the History of Book Curses* (Allanheld & Schram, 1983)." (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

"In the sixteenth century, 'flipbooks', like the one described by [E. L.] Doctorow earlier, emerged in Europa and often contained erotic drawings which, when flicked, showed the performance of sexual acts." (Wells 1998 s. 11)

Amerikaneren John F. Mascher lagde på 1800-tallet stereoskopiske bøker. Bøkene inneholder fotografier som er stilt sammen to og to, og der de tilsynelatende like bildene er fotografert fra litt forskjellig vinkel, som gjør at personene og gjenstandene virker tredimensjonale når de ses på gjennom to linser plassert på en hard plate som fulgte med bøkene.

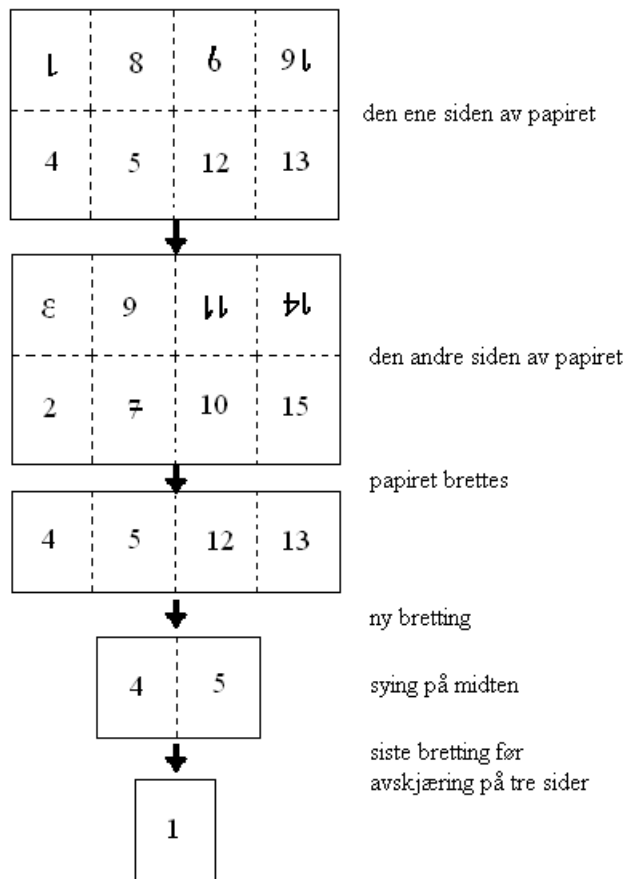
Det norske ij-forlaget har tatt i bruk betegnelsen "lommebok" for bøker i lite format. Forlaget har bl.a. utgitt Morten Øverbyes *Barn i mediene: Lommebok* (2006) og Ida Aamodt-Hansens *Når alle blir fotografer: MMS-foto i mediene; Lommebok* (2006). Som den eldste norske barneboka regnes Willum Stephansons *Lommebog for Børn* (1801), med en størrelse på 8 x 10 cm. Teksten er full av moralske eksempelhistorier rettet til barn.

"Grunnloven i lommeformat [...] På 1800-tallet var nesten hvert eneste hjem utstyrt med en utgave av Grunnloven. Kong Haakon 7. bar alltid med seg en lommeutgave av forfatningen under krigen. Grunnloven symboliserte Norges nye selvstendighet. Dette frihetssymbolet sto sterkt i folks bevissthet. Derfor ble det utgitt tallrike trykte utgaver av Grunnloven, fra enkle trykk i lommeformat til

større, dekorerte prakteksemplarer og plansjer med teksten til å henge på veggen, ifølge Norsk Folkemuseum. [...] I nyttårstalen i 2013 fortalte kong Harald om bestefarens lommeutgave av Grunnloven, som han bar inne på brystet gjennom fem lange krigsår. Det var en stadig påminnelse om eden han hadde avlagt for Stortinget i 1905, hvor han hadde lovet å regjere landet i overensstemmelse med Grunnloven. - Denne eden var han dypt personlig bundet av, fortalte kong Harald. - Heldigvis har ikke Grunnloven vært alvorlig truet siden annen verdenskrig. Men den gang sto kong Haakon fast på å beskytte den. For ham ville det å innfri tyskernes krav om å innsette Vidkun Quisling som statsminister være å svikte den eden han hadde avlagt, sa kong Harald. [...] Rundt om i de tusen hjem fantes en lommeutgave av Grunnloven lik den kongen bar med seg under hele krigen. [...] Mange steder var Grunnloven og salmeboken de eneste bøker folk hadde, fortalte direktør Ottar Grepstad i Nynorsk kultursentrum da boken om grunnlovsjubileer og andre offentlige markeringer ble lagt frem. [...] Mange av disse folkeutgavene av Grunnloven var også utstyrt med kommentarer og forklaringer. Frem mot århundreskiftet i 1900 ble også noen viktige lover som formannskapslovene og valgloven tatt med i disse folkeutgavene. Nordmennene skulle lære seg både å kjenne Grunnlovens innhold og å identifisere seg med den som et nasjonalt symbol. Den nye nasjonen Norge skulle på denne måten bygges med utgangspunkt i felles politisk identitet.” (Roar Østgårdsgjelten i *Aftenpostens* magasin *Historie* nr. 9 i 2017 s. 16)

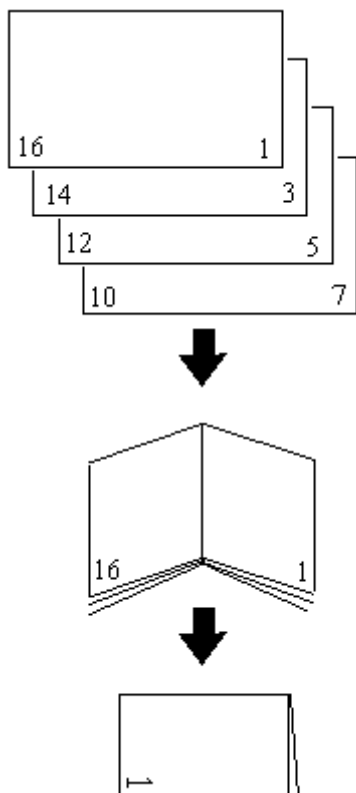
Den tyske (prøyssiske) 1700-tallskongen Friedrich den store sørget for å bygge opp et stort kongelig bibliotek der alle bøkene ble innbundet i rødt lær og med hans monogram på bokryggen: bokstavene F R (for Fridericus Rex) med en krone over (Jammers, Pforte og Sühlo 2002 s. 42). Blant pionerene innen maskinell innbinding av bøker var franskmannen Jean Engel i Paris i siste halvdel av 1800-tallet. Engel oppfant flere mekanismer som ble brukt i innbindingen (Fontaine 1994 s. 162).

Store ark som omfatter mange boksider brettes etter et bestemt system for å gi riktig rekkefølge i den ferdige boka: “Bogen er trykt færdig, men den ligner ikke en bog endnu. På hver side af papiret er der trykt 16 bogsider i et virvar. Halvdelen af siderne vender på hovedet, og de sider, der hører sammen, sidder ikke ved siden af hinanden. Men der er alligevel system i tingene, og der kommer orden på det hele, når bogbinderen har foldet og syet de trykte ark.” (Gyldenkærne og Schytte 1986 s. 26)

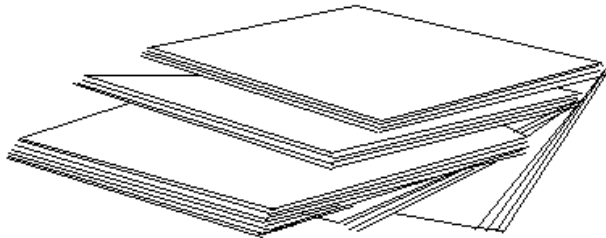
Figuren er basert på Gyldenkærne og Schytte 1986 s. 31

Eller illustrert slik:

(fra Clark 1987 s. 39)

Så settes vanligvis mange slike hefter sammen til en bok som kan bindes inn.

“Har du noensinne lurt på hva blanke sider i en bok er godt for? Dagens Nyheter har en Spør bibliotekaren-spalte, som denne uken fikk akkurat det spørsmålet. Svaret er teknisk: arkene man trykker på deles i 8, 16 eller 32 sider, og teksten går ikke alltid opp i antallet. Mer interessant er imidlertid bibliotekarens råd om hva blanksidene kan brukes til: “Om det er en biblioteksbok, hvorfor ikke skrive ned et beundrerbrev til din favorittbibliotekar, som i hemmelighet elsker sånt”.”

(*Morgenbladet* 16.–22. desember 2011 s. 43)

“Books are printed on large sheets of paper, about the size of newsprint. Several pages are printed on each sheet. In fact, there is a specific number of pages per sheet, depending on the size of the book. For a book known as an octavo (octavo meaning eight) the printed sheet was folded three times, yielding eight sheets or sixteen pages (two pages per sheet, counting front and back). Each group of sheets folded like that is a signature and the book was assembled by stacking all the signatures in order, sewing them together, gluing on a back cloth and attaching it to the end papers, which were attached to the front and back covers. But before the covers were attached, the page edges were trimmed. If the original sheet folding wasn't too accurate, the trimming might miss a folded edge or two and when you came to that page, you found two pages joined together at both front and back. The solution is to take your penknife (which every gentleman carries) and slit the pages so you can continue reading. (Sometimes books were deliberately uncut, leaving to the reader the task of cutting all the pages. There was a time when cutting pages was considered a great pleasure.) [...] I can't explain the delight of cutting book pages. Particularly with an old book, it is something of a ritual of awakening – allowing the book to fulfill its destiny.” (Willis Cook i <http://www.commercenews.com/archives/3916-The-joy-of-uncut-pages.html>; lesedato 05.04.18)

“Den gang boksidene måtte sprettes fra hverandre med papirkniv, ga det en egen spenning. Hver gang man bladde om, var det som å åpne et brev – direkte fra forfatteren til leseren. Uoppskårede bøker har i hvert fall eksistert siden midten av 1800-tallet. De ble sendt fra trykkeriet uten at de var rundskåret for å redusere produksjonsutgiftene. Men det betydde at sidene, som trykkes på store ark som

deretter brettes, fortsatt hang sammen. Enkelte skar møysommelig fra hverandre alle sidene før de begynte å lese. Men de fleste nøt leseopplevelsen med papirkniven innen rekkevidde. Da var jo også bokmerke unødvendig. Det var lett å se hvor langt man var kommet.” (*A-magasinet* 30. april 2009 s. 52)

Frelsesarmeen begynte i 2010 å “gjenbruke bøker som ikke blir solgt. Permene skjæres løs og nytt papir settes inn. Sjelfullt og godt – både for miljøet og menneskene, mener miljøvernminister Erik Solheim – og [bokhandlerkjeden] Norli vil selge notisbøkene. [...] Permen til din neste notisbok kommer kanskje fra ei bok som noen engang har lest?” (*Dagbladet* 24. oktober 2010 s. 8)

Om ideelle oppbevaringsforhold for bøker av papir skriver Nina Hesselberg-Wang ved Nasjonalbiblioteket:

“Ideell temperatur: maks. mellom 18 og 21°C der mennesker også oppholder seg. I magasiner 18°C eller lavere. Viktigst er imidlertid at temperaturen holdes stabil, akseptabelt daglig avvik er +/- 1,5°C.

Ideell relativ luftfuktighet: for papir: 30-40 %, for skinn: 50-55 %. Generelt for innbundet materiale anbefales 40-50 % +/- 2 % daglig avvik.

Ideelt lysnivå: mørke! Begrens lysbruk og unngå at direkte sollys faller på samlingene.” (Hesselberg-Wang 2009b)

“Boklus” (“book lice”) ødelegger papir og bøker: “A species (*Liposcelis divinatorius*) of minute (one-sixteenth-inch) soft-bodied, wingless insects of worldwide distribution that damages old books by feeding on the glue and paste in bindings. Usually gray, white, or translucent in color, book lice also consume mold, cereal products, and the bodies of dead insects, which makes them a menace to botanical and zoological specimens. Keeping relative humidity low helps to control them in libraries and exhibit spaces. Book lice are prey to book scorpions. They can be exterminated by freezing the infested item. [...] Synonymous with book mites. See also: bookworm.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

I mange franske sakprosabøker er det plassert et ikon med en advarsel mot kopiering:

(her oversatt av HR)

E-bøker (digitale bøker som leses på lesebrett) er i ferd med å bli svært vanlig. Digital teknologi kan gi leseren tilgang til en database som rommer “digitized books, journals, reports, brochures, dramatic presentations, musical scores, concerts, audio and video material, and other forms of information not yet thought of” (Kilgour 1998 s. 152). I *Morgenbladet* i 2002 skrev daværende redaktør Truls Lie om sin utopiske digitale bok: “I stikkordsform burde det fullendte produktet vært følgende: En kilotung bok, papirskarpe skjerm- og permsider, tale- og skriftgjenkjenning, en permside eventuelt som skjermtastatur, konstant mobil internettoppkobling, kameraøye i bokryggen som også virker som videokanon eller prosjektør, stereomikrofon og høyttaler i ett, internettprogram for tekst, lyd, bilde, film og kalkulasjon. Og dine data lagret eksternt på din “bank-konto” på internett eller egen backup-brikke. “The book” ville således kunne fungere som lese- og skrivebok, leksikon, ordbok, tv, radio, musikkspiller, telefon, epostsenter, fotoapparat og -album, videokamera og -spiller, tekst- og bildeskanner, informasjonsbehandler – alt mellom to permer og en avansert bokrygg.” (11.–17. januar 2002 s. 2)

Den franske filosofen Gilles Deleuze og den franske psykologen Félix Guattari skriver i begynnelsen av boka *Tusind plateauer: Kapitalisme og skizofreni* (1980, på dansk 2005) at den ideelle bok ville ha all informasjon på én side, på samme flate.

“Papirboka blir diskvalifisert fra det øyeblikk da man får inntrykk av at stoffet som behandles, blir innsnevret av boka [som medium] eller at forfatteren ikke har kunnet ta med alle de dokumentene han ønsket på grunn av økonomiske faktorer, plassmangel eller på grunn av det komplekse forholdet mellom de elementene som er samlet” (Vandendorpe 1999 s. 249). Det kan innvendes mot Vandendorpes synspunkt at lesere i alle tidligere tider ofte har hatt følelsen av og akseptert at bokmediet har krevd begrensninger i stoffet. Den som f.eks. “kun” har funnet en halv side om sin yndlingsroman i en stor litteraturhistorie, har kunnet skjønne at ikke hver eneste roman kan behandles over femti sider uten at boka blir til et verk på tusen bind. Men i den digitale tidsalder er plassmangel ikke en like opplagt grunn til å utelate stoff som allerede er produsert.

Amerikaneren Joseph Carl Robnett Licklider ga i 1965 ut boka *Libraries of the Future*, der han foreslo å erstatte bøker med digitale dokumenter. “Licklider börjar med att hylla papperssidans fördelar – hans uppräknig är en rationalistisk lovsång till trycksidan som objekt. Den är, säger Licklider, lättläst, informationstät, typografiskt flexibel, enkelt bärbar, lätt att kopiera, och på många andra sätt användarvänlig. Men när dessa underbara trycksidor binds samman till en bok försvinner fördelarna. Istället blir resultatet ett föremål som är klumpigt, tungt, fyllt av överflödig information, dyrt och svårt att hitta. Och ännu värre blir problemen när böcker förs samman till stora samlingar i bibliotek. Anledningen är dock inte den mängden böcker i biblioteken eller svårigheterna i att ordna dem billigt och praktiskt. Istället ligger problemet i tryckmediet som sådant, i boken och den tryckta sidan. Nackdelen finns i den tryckta sidans “passivitet”. Att tryckt text är fäst vid en boksida gör det svårt att flytta information från det ställe där den är lagrad till användaren.” (Johan Svedjedal i http://www.littvet.uu.se/digitalAssets/85/85075_3densistaboken.pdf; lesedato 30.09.16)

Andre forsvarer papir-bøkene av en rekke grunner. Vanlige codexer av papir

“- are generally lightweight and very portable; they’re easy to take to the beach or to bed;

- require no electricity (except when it’s dark);

- require no additional equipment such as video display terminals, printers etc.;

- require little maintenance and repair, and when repair is needed it is usually quite inexpensive and can be accomplished by an individual with minimal training; no service contract is needed;

- require no diagrams or documentation to use;

- can get pretty damp and dusty and still function;

- can be dropped on the floor with little damage;

- are comparatively cheap;

- can be browsed easily and contain relatively easy-to-use finding aids such as an index (compared with using Boolean logic);

- provide a large number of thoughtful and interconnected ideas in one place that can be read from start to finish or scanned in sections;

- are an excellent source for stimulating the imagination;

- store easily;

- can be written in and text can be easily underlined for emphasis during later reading and study;

- require little knowledge to operate

- can last a very long time, especially when printed on acid-free paper” (Rubin 2000 s. 255)

Den franske forlagsmannen Cédéric Biagini skrev i 2009: “Boka i papirform, med sine rette linjer og sin endelighet, sin materialitet og sitt nærvær, utgjør et stille rom som motvirker hastighetskulturen og tapet av kritisk sans. Den er et ankerfeste, en fastholdelse av koherente og velartikulerte tanker, utenfor nettets ustanselige strøm av informasjoner og anmodninger” (sitert fra *Bibliotekforum* nr. 9, 2009 s. 29). Det er likevel ikke noe i veien for å lese en e-bok på en rolig, meditativ måte. Lesere kan også synes praktiske hensyn taler for e-bok-lesebrett. Noen codexer er f.eks. så stramme i ryggen at det er vanskelig å ha dem liggende oppslått.

For den franske forleggeren François Gèze “betyr humanioras krise i første rekke det han kaller en “desakralisering av boka som objekt” – at studenter ikke kjøper bøker lenger, og om de likevel kjøper dem, selger de dem igjen så fort de er ferdig med studiet [...] [og bidrar dermed til] kollapsen i salg av bøker i humaniora og samfunnsvitenskap” (Jordheim, Rem m.fl. 2014 s. 42-43).

En bok er aldri bare en vanlig gjenstand, den representerer noe. En mann som var vitne til nazistiske bokbål skrev senere: “Books are not absolutely dead things, but do contain a potency of life in them to be as active as that soul was whose progeny they are” (Guy Stern sitert fra Knuth 2003 s. 2).

Den amerikanske forfatteren Audrey Niffenegger er “en av grunnleggerne av Senteret for bok- og papirkunst i Chicago. Der underviser hun i kunst og design innenfor bokmediet” (*Dagbladet* 30. april 2010 s. 56).

Tyskeren Burkhard Spinnens *Boken: En hyllest* (på norsk 2018) er en “kjærlighets-erklæring til papirboken – mens e-boken vinner terreng [...] Spinnens humoristiske fortellinger om bøkens fortrefeligheter og leserens tidvis obskure forhold til papirbøkene. Bøker kommer til oss på mange vis. Noen kjøper vi; andre er gaver, lån, suvenirer eller tyvgods. Bøker kan være nye eller gamle; noen er vakre, andre er stygge, fulle av kommentarer eller ødelagte. Noen er kjedelige, andre er spennende. Og bruksområdene er mange: underholdning, arbeid og skole. Gjennom mer enn 40 korttekster hyller Burkhard Spinnen papirboken og forsøker å vise alt han vil miste hvis den skulle bli borte. [...] en sårbar, forgjengelig forbruksvare som bærer i seg et sus av det evige.” (<https://www.pax.no/boken-en-hyllest.64787-328170.html>; lesedato 14.06.19)

Bokinnbinding

Hardcover (i motsetning til paperback) inngir en inntrykk av soliditet og kvalitet. Et solid ytre gir signal et solid innhold (Schütz 2010 s. 129).

“Munken Dagèus i Irland nevnes i begynnelsen av det 7. århundret som den første bokbinder. De eldste innbundne bøkene stammer fra samme tid. Den første norske bokbinderen man kjenner, er Casper Bokbinder i Trondheim på 1530-tallet.” (Nystuen m.fl. 2008 s. 68)

“Bogen skilles ad i sine løse læg, oftest a 16 sider, og tavler og omslag klæbes på false. Etter presning saves (oftest tre) riller i bogryggen, medmindre der tilsigtes “ægte” bind. Forsats og evt. friblad tilskæres. På en “hæftelade” er opspændt hæftesnøre i antal og afstand som rillerne, og nu hæftes læg for læg med en trådtykkelse afpasset efter læggets tykkelse; nålen føres ind og ud i rillerne og uden om hæftesnørene. Bogen tages ud af hæfteladen. De frie hæftesnøres ender flosses op og klistres ned på forsatsens fals (ved lavfalset bind) eller trækkes ind under den (ved dybfalset). Bogryggen limes, og bogen beskæres på alle tre sider, medmindre man har valgt at beskære bogen læg for læg i en papsaks inden hæftningen, hvorefter den kun beskæres foroven og får guldsnit, marmoreret eller farvet snit. Når limen er tør, rundes bogryggen med en hammer; bogen sættes i presse, og der bankes fals. Kapitælbånd påsættes, ryggen overklæbes med papir eller det gazelignende jaconet for at holde på rundingen; ved lavfalsede bind påsættes en løsrøg af karton (modsat “ægte” bind). Pap på siderne tilskæres nogle få millimeter større end bogblokken (formering) og påsættes. Derefter påsættes de valgte bindmaterialer som chagrin, maroquin, nigerskind, oaseged eller andet skind (der først skal skærfes tyndt i kanterne), lærred, buckram, shirting, fablea samt ved halvbind overtrækspapir [...]. Den sidste proces er oppapning, dvs. påsmøring af lim eller klistre på det yderste forsatsblad, hvorefter bogen presses et døgn. Bogen er nu klar til rygforgyldning eller blindtryk, evt. på påklistrede titelfelter.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

Bokinnbinding omfatter “sewing and outside covering on a volume of printed or blank leaves. Books published in hardcover are bound in boards covered in cloth or some other durable material. Leather was used to bind manuscripts and incunabula but is now used mainly in hand-binding. Books bound in paper covers are called paperbacks. Also refers to the process of fastening the leaves or sections of a publication together by sewing or stitching, or by applying adhesive to the back, and then attaching a cover by hand or by machine under the supervision of a skilled binder. In large libraries, binding may be done in-house. Smaller libraries usually send materials to a commercial bindery. In any case, most libraries follow an established binding policy. [...] In medieval manuscript books, the collated quires were sewn onto leather or hemp cords, and the loose ends of the cords were threaded into grooves cut in the inner surface of the wooden boards and secured with pegs or nails. The spine and outside surface of the boards were covered in damp leather or parchment and the grooves concealed by gluing a leaf, called the

paste-down, to the inside of each cover. The cover might then be decorated, usually by blocking or tooling, and metal bosses and cornerpieces added to protect the binding from wear, with one or more clasps attached to the edges to keep the volume tightly closed when not in use. During the early Middle Ages, binding was done in monastic scriptoria, but by the late Middle Ages, this stage of book production was done by the stationer or bookseller.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“The tooled goatskin binding on the pocket-sized Stonyhurst Gospel of Saint John, found in the tomb of Saint Cuthbert (died A.D. 687), is believed to be the earliest surviving medieval binding. [...] See also: adhesive binding, antique binding, architectural binding, armorial binding, Cambridge style, case binding, cathedral binding, chemise binding, cloisonné, conservation binding, Coptic binding, Cosway binding, cottage binding, custom binding, deluxe binding, dentelle binding, designer binding, desktop binding, easel binding, economy binding, embroidered binding, Etruscan binding, extended binding, fan binding, fanfare binding, fine binding, flap binding, flexible binding, flush binding, Greek style, Grolier binding, herringbone, imitation binding, in quaternis, jansenist binding, jeweled binding, lacquered binding, landscape binding, library binding, limp binding, mechanical binding, metal binding, mosaic binding, novelty binding, padded binding, painted binding, papier mâché binding, paste paper binding, Payne style, peasant binding, prelibrary binding, presentation binding, prize binding, publisher’s binding, rebinding, reinforced binding, relieve binding, retrospective binding, rocaille, shaped binding, stationery binding, suede binding, temporary binding, treasure binding, vellum binding, and wheel binding.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Case binding” er “[a] form of mechanized bookbinding in which a hard cover, called a case, consisting of two boards and an inlay covered in cloth, leather, or paper, is assembled separately from the book block [...] and attached to it after forwarding by gluing the hinges, sewing supports, and paste-downs to the boards in a process called casing-in or hanging-in [...]. The spine of the case is not adhered to the binding edge of the sections in case binding. When the method was first introduced in 1823, plain cloth was used to cover the boards, but by the 1830s a variety of finishes had been developed and embossing was often added.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Pragtbind [...] kendes fra Italien tidligt i 600-t., betegnet som klenodiebind pga. det rige udstyr af ædelmetaller, ædelstene og kaméer; traditionen levede videre i Det Byzantinske Rige og i den irske kulturkreds. På beskednere niveau har der senest fra ca. 800 eksisteret enklere bind af læder eller tekstil trukket over træplader. Der er bevaret danske klenodiebind af sølv om Dalbybogen (Det Kongelige Bibliotek) og Hornebogen (Nationalmuseet), sidstnævnte udsmykket med en korsfæstelsesscene af hvalrostand (1100-1200-t.). Bogtrykkunsten skabte fra 1400-t.s midte og frem et stærkt øget behov for indbindinger. Det typiske

materiale var nu skind, ofte pergament, dvs. fint hvidt skind. Man arbejdede med enkelt-, rulle- og pladestempler med dekorative eller figurlige motiver; en særlig fornem teknik var de gotiske, især tyske lædersnitbind med individuelle dekorationer skåret i læderet.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

Et klenodiebind av elfenben fra 1000- eller 1100-tallet har påskriften “LUX REX PAX LEX” (Ernst 1991 s. 582). Ordene “rex” (konge), “pax” (fred), “lex” (lov) og “lux” (lys) betegner egenskaper ved Kristus (Ernst 1991 s. 505 og 536). De fire begrepe ne tilsvarer samtidig de fire endene av Jesu kors, og ordavslutningene på X ligner et kors. De fire ordene har også en rim-lignende likhet.

Det engelsk ordet “board” brukes som en “general term for the sheet of rigid material forming one side of the cover of a book bound in hardcover, the upper board preceding the book block and the lower board following it. Up to the 16th century, wooden boards were used (seasoned oak or hardwood in England and France to resist worming, beech in Germany and Italy), sometimes beveled or shaped to accommodate clasps [...]. The thickness and weight of wooden boards helped keep leaves made of parchment or vellum pressed flat. The boards were attached to the sewn quires by threading the cords (sewing supports) through channels cut into the boards and then securing them with pegs or nails before the spine and sides were covered in leather or parchment. Until about the 15th century, boards were often cut flush with the sections, but after that time they extended beyond the edges of the book block, forming squares. With the widespread use of paper following the invention of printing, heavy boards were no longer needed. Pasteboard, made from sheets of paper stuck together, was introduced in the 15th century, and by the late 17th century millboard made from rope-fiber were being used. Strawboard did not come into use in bookbinding until the 18th century. In modern bookbinding, the cover is usually made of binder’s board manufactured from various fibrous materials pulped or laminated and pressed into large, flat sheets cut to size in binding. In less expensive editions, strawboard, chip board, or pasteboard is used.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“En afgørende fornyelse satte ind med renæssancen, idet man fra orienten importerede guldtryksteknikken og flere dekorationsmotiver; indfaldsporten var Venezia, men meget snart blev Frankrig bogbinderkunstens hovedland (den legendariske bogsamler Jean Grolier har lagt navn til særlig fremragende bindtyper fra 1500-t.). En ny dekorationstype, senere benævnt fanfarebind, vandt indpas: overdekorering med geometriske former af tredobbelte linjer, udfyldt med blade, spiraler og punkter. Den franske stilindflydelse nåede i 1500-t. til Danmark først via Jacob Krause, senere direkte, men allerede et deloplag af Christian 3.s Bibel fra 1550 var indbundet af franskmanden Antoine Maillet, hovedparten dog af tyskeren Paul Knoblauch. En anden linjeføring og brugen af meget små stempler (“fers pointillés”) tilskrives “Le Gascon” (egentlige navn ukendt), og videre op igennem 1700-t. var franske familiefirmaer førende, således et medlem af Derômeslægten,

Nicolas-Denis Derôme (1731-88), der skabte “kniplingsstilen” (“fers à la dentelle”). Elegante, ret enkle bind udførte englænderen Roger Payne.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

“Armorial binding” er en “binding, usually in leather, decorated with a coat of arms or other heraldic device to signify the royal or noble lineage of its original owner.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Architectural binding” er en “form of ornamental bookbinding popular during the 16th century in which the front cover was decorated with architectural columns on either side, supporting an arch or lintel across the top, beneath which the title is displayed on a panel, the style of the cover bearing no relation to the content of the work. See also: cathedral binding.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Det engelske udtrykket “all along” bruges om en “sewing method used in hand-binding in which each section of the text block is sewn separately to cords or tapes, from kettle stitch to kettle stitch inside the fold. For the sake of economy or to reduce swell, sections may be hand sewn two on. Synonymous with all across and all on.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Udtrykket “alla rustica” bruges om “[b]inding a book in a plain but sturdy paper case, a technique used from the 17th to the 19th century in Italy and Spain on remaindered books. According to former Yale University conservator Jane Greenfield, the sections were sewn on supports laced into paper covers with wide turn-ins (ABC of Bookbinding, Oak Knoll/Lyons Press, 1998). In modern conservation binding, vellum or paper cases are sometimes used without adhesive.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

I bokbinding er “backing” “the process of shaping a shoulder on each side of the binding edge of the text block after rounding, before lining is applied to the back. In hand-binding, a backing hammer is used to bend the backs of the sewn sections from the center of the text block toward the front and back, forming ridges against which the boards of the cover rest. By folding the leaves over each other close to the binding edge, the process also helps maintain the rounded shape of the spine, preventing the leaves from working their way forward. Used since the 16th century, backing also enhances the openability of a volume by creating a slight crease in each leaf near the spine. [...] In edition binding and library binding, backing is done by machine. Also, a conservation treatment in which an additional layer is applied to a flat item to provide support, usually on the reverse side of a weakened sheet. Also refers to the material added as reinforcement.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Det som på engelsk kalles et “applied cover” er en “thin, decorative plaque, usually made of carved ivory or fine enamel or metalwork, set into or onto one of the

boards of a medieval manuscript book (usually the upper board). This form of decoration was used on bookbindings from the early Christian period on. Although many survive the binding (and in some cases, the book) for which they were made, their use can be inferred from their size and rectangular or oval shape and from small holes in the corners and along the sides, points of attachment to the cover. [...] a 12th-13th century French example in gilded copper and champlevé enamel” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

“Bibelstil” (“bible style”) er en “general term for any flexible leather binding that has rounded corners, especially one of dark color.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En arabesk er en type dekorasjon, et “elaborate Islamic-style design consisting of intricately interlaced lines that may include flowers and foliage, or form geometric patterns, tooled or stamped as decoration on the covers of a book, or used by a printer to ornament a text.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Det franske uttrykket “à repetition” brukes om en “style of French bookbinding in which a single design element is repeated uniformly over the entire surface of the cover.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Også på bogbindets område medførte nyklassicismen hen imod år 1800 en forenkling, en strengere form, og man lod sig inspirere af antikke motiver, således i de engelske “etruskiske bind”, der benyttede forskellig indfarvning af arealer på bindsiden og var meget restriktive med brug af guldtryk. Men forud herfor havde man i Danmark modtaget en helt anden påvirkning, nemlig fra den engelske bindtype, der i sin danske udformning kaldes spejlbind, med en lysere “spejl”-ramme på bindsidens mørkere farvede skind. Johann Boppenhausen, indvandret 1699, var foregangsmand på dette felt, og samleren Niels Foss (1670-1751) er blandt dem, der stærkt favoriserede spejlbindet i dets enkle form. I rokokostil arbejdede G.J. Liebe (1710-78). 1800-t. var præget af flere neo-stilarter i nyklassicismens følge. Nygotikken affødte “katedralbindene”, pladetrykte bind med gotiske arkitekturmotiver ikke mindst til religiøse bøger, og siden fulgte nyrenæssance og nyrokoko op til den stilblanding i 1880’erne, der kunne fremkalde begejstrede udtalelser om, at man ikke havde nogen stil – fordi alle stilarter stod til disposition (se historicisme).” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

“1800-t.s industrialisering medførte imidlertid en fornyelse af helt anden art end stilændringer på det fornemme helbinds og det beskednere halvbinds område. Hidtil havde bøger ofte optrådt i papir- eller kartonomslag uden tryk, efterhånden dog med titel, især på tidsskriftbind, evt. med hollandering; man regnede det for givet, at bogkøberne altid sendte deres nyerhvervelser til bogbinder. Men den demokratisering af bogen, der fulgte med hurtigpresse og skolepligt, kunne håndværksbogbinderne slet ikke følge med til. Man indførte da det solidere

hellærredsbind, og fra 1830'erne blev det bærer af en helt ny dekorationstype: dekorative eller figurlige motiver, såkaldt "komponerede bind" med pressetrykte pladedekorationer i guld eller farver. Typen kendes i Danmark fra 1840'erne, først importeret fra Tyskland, siden med D.L. Clément som hjemlig pioner, og den har sine egne kunstnere og sin egen stilhistorie, der rækker frem til vor tid." (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

"Omkring 1890 var William Morris en vigtig inspirator for nye strømninger i typografi og kunsthåndværk og dermed også i bogbindets stilhistorie (Arts and Crafts, Skønvirke), i Danmark med xylograf F. Hendriksen som hovedmand, allerede før Morris havde bevæget sig fra andre felter ind på bogens område. Danmark hævdede sig smukt på internationale udstillinger, også med originale helbindsdekorationer, og fornyelsen kom både det finere håndarbejde, forlagsbindene og det jævne arbejde til gode. Nævnes kan kunstnere som Th. Bindsbøll, Aug. Jerndorff, Joakim Skovgaard og Hans Tegner samt bogbindere som Imm. Petersen og firmaet Petersen & Petersen og, som den kendteste, Anker Kyster. Kyster var også foregangsmand i genskabelsen af gamle papirtyper til forsats og overtræk, og fra 1893 indtil de seneste år har Fagskolen for Boghaandværk stået for en overbygning på uddannelsen. I mellemkrigstiden meldte sig nye smagsretninger også for bogbindet; funktionalismen medførte ny enkelhed, i Danmark fornemst repræsenteret af Aug. Sandgren. Det kvalificerede bogbinderarbejde, udført som håndarbejde, er imidlertid i alle lande trængt af den nødvendige pris. Til gengæld udviser de bedste forlagsbind eksempler på høj æstetisk og teknisk kvalitet. Og i 1900-t.s sidste halvdel har der været grupper og enkeltpersoner, der på fremragende vis har holdt det eksklusive håndværk i hævd, i de nordiske lande eksempelvis Bent Andrée, Ingeborg Börjeson, Jens E. Hansen, Oscar Jacobsen, Ole Olsen, Henrik Park, H. M. Refsum og Juhani Roininen." (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

Et "binder's mark" er et "small device or symbol stamped on or affixed to the binding of a book, often inside the rear board, identifying the binder. Library binding specifications may require commercial binders to indicate responsibility by stamping or gluing a code mark to the volume in an appropriate place agreed upon by the library, giving the year and job lot number in which the volume was processed and the name of the bindery, as a guarantee of quality. Most libraries specify that materials used in the binder's mark (paper, ink, adhesive, etc.) must be chemically neutral to prevent deterioration." (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05) En "binder's ticket" er en "small printed or engraved paper label affixed to a book, usually on the lower inside corner of the front or rear paste-down, bearing the name or mark and location of the binder." (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

"I en bindsamlingsmaskine bliver bogbindet fremstillet separat i det materiale, kunden har valgt, og der udføres en binddekoration i en forgylderpresse (helbind), eller der påsættes et stykke fortrykt overtræk (halvbind). Den limede bogblok bliver

derefter renskåret på de tre sider i en treknivsmaskine, forsynes evt. med snitfarve, bogryggen rundes, og kapitælbånd påsættes; bogblokken og bindet forenes ved påsmøring af klister eller lim på bindet og afpresses til tørring. Man kalder denne metode “løsbind”. Processen, hvor bogblok og bogbind forenes, udføres ofte i en “boggade” efter samlebandsprincippet. Finere partiarbejde er oftest mere tidskrævende og har flere ligheder med håndarbejde.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 18.03.13)

“Det er mellom 25 og 30 håndbokbindere i Norge i dag. Lisa Bøthun har drevet Bøthun Bokverksted i Tønsberg siden 2003. [...] Mens det stadig snakkes om papirbokens død, kommer samlere hit for å få bøker restaurert, kunstnere for å få staselige portefolier eller slektsgranskere som vil samle arkivene sine i en bok med kalveskinn. [...] - Interessen for å ta vare på det gamle minker ikke, sier Bøthun, som var ferdig utdannet bokbinder fra Sverige i år 2000. [...] - Utstyr og teknikk er lite forandret fra 1600-tallet. Hvis du ser på tegninger fra bokverksteder i *Diderots encyclopedi*, vil du se at mye er det samme som hos oss, sier Bøthun. [...] De kristne kopterne laget de første bøkene som ligner dagens. [...] Den første bokbinderen vi kjenner til i Norge er Caspar bokbinder, som var virksom i Trondheim i 1520-årene. Han står trolig bak det eldste store verket i norsk bokkunst, messeboken *Missale Nidrosiense* fra 1519. - Den har messingbeslag og mørkebrunt fåreskinn over eiketrelater. På fronten er Trondhjemsrosen med et kors i midten, sier Bøthun. [...] Før kopterne la man alle arkene inni hverandre og sydde gjennom dem. Mens kopterne la hefter med ark oppå hverandre, og laget permer, som de kledte med skinn eller stoff. Begge deler gjør vi jo også i dag. [...] Den neste store forandringen kom med industrialiseringen, da papir ikke lenger ble laget for hånd. Før limte man skinnen rett på boken, men så ble det vanlig med løsrygg – man la en tynn kartong imellom. Hvis du åpner en ny og en gammel bok, ser du forskjellen på ryggen. [...] Når skinnen følger åpningen, sprekker bøkene lettere opp. Etter industrialiseringen er de mer solide, fordi åpningen blir liggende i en halvsirkel. [...] - Vi ser nye materialer som plexiglass og formspråk hvor bindingsteknikken ikke er skjult, men teknikkene bygger på de gamle.” (*Morgenbladet* 21.–27. februar 2014 s. 38-39)

Mange raskt utdaterte eller “oppbrukte” dokumenter blir bundet sammen til codexer, f.eks. rasjoneringsbøker (under krig) og kalenderbøker. I historieprofessoren Knut Kjeldstadli's bok *Mine fire besteforeldre* (2010) forteller han om et bryllup: “Bare den nærmeste familien på begge sider var til stede. Fra bryllupet ble det lagd en bok med alle bryllupstelegrammene innbundet, 99 på vanlige blanketter, 22 på festblanketter fra Den norske Rikstelegraf – mange designet av tegneren Thorleif Holmboe i tidas lette og svungne jugendstil, med svaler, sommerfugler og roser i flere farger.” (Kjeldstadli 2010 s. 168). Om sin morfar forteller Kjeldstadli: “Noen sysler, noen hobbyer ble forfulgt. Han hadde bokbinderutstyr, presser m.v. og hygget seg med å trekke om bøker.” (Kjeldstadli 2010 s. 217)

Spesielle codexer

Codexer kan lages av ulike materialer, i svært forskjellige størrelser, med tilleggsutstyr osv. Noen spesialversjoner er de følgende:

- ukjent forfatter: *Mani-codex* (200-tallet e.Kr.) – en bok på 192 sider i ministørrelsen 3,5 x 4,5 cm; handler om livet til grunnleggeren av den forbudte religiøse retningen manikeisme og med baktanken at boka var lett å skjule (Bouquiaux-Simon 2004 s. 26).
- Maximus Planudes (red.): *Den greske antologi* (egentlig tittel *Florilegium diversorum epigrammatum in septem libros*) – en antologi med antikk gresk poesi der både topp-, for- og fotsnitt er dekorert med putti (små engler) i den trykte versjonen lagd av Aldus Manutius i Venezia i 1503; puttitegningene på snittflatene er påført for hånd av en kunstner (Coron 1998 s. 50-51).
- Leonard Plukenet: *pressed insects* (1690; boka har ingen bestemt tittel) – denne boka uten tittel oppbevares av Natural History Museum i London og er den eldste samlingen av insekter i verden; insekter er presset (slik blomster presses) mellom boksidene i en stor og tung codex med ellers blanke sider; codexen blir i dag ikke lenger åpnet helt opp på noen av sidene av frykt for at insekter skal løsne
- James Petiver og en assistant: *butterfly collection* (antakelig århundreskiftet 1699-1700; boka har ingen bestemt tittel) – bok oppbevart på Natural History Museum i London; hver sommerfugl i boka er et dødt eksemplar som er “pressed between two thin sheets of mica [kråkesølv/glimmer], which are then glued together along the edges and glued into the volume on a hinge, so both sides of the butterfly can be examined”
- Johannes de Buchwald: *Specimen medico-practico-botanicum* (1720) – en av de første trykte bøker der pressede planter er festet på boksidene; den trykte teksten forklarer først og fremst hvordan plantene som vises kan inngå i ulike kurer og medisiner (Coron 1998 s. 137).
- Jean-Antoine Fraisse: *Bok om kinesiske tegninger* (1735) – boka inneholder en plansje som viser en kinesisk prosesjon og som når papiret brettes ut, er over tre meter lang; det er altså av bokbinderne gjort svært mange brettninger av plansjen for at den skal kunne inngå i boka (Coron 1998 s. 193).
- Valentin Haüy: *Essay om de blindes utdanning* (1786) – den første bok som inneholder trykt tekst beregnet for å leses av blinde; bokstaver fra det latinske alfabetet er trykt så hardt på boksidene at de har lagd relieff/dybdevirkning og kan dermed avkodes med fingertuppene (Coron 1998 s. 155).

- John James Audubon: *Birds of America* (1827-39) – et flerbindsverk der sidene er så store at svært nøye utførte tegninger av fugler er i dyrenes naturlig størrelse (også ørner m.m.) (Fabien Grolleau og Jérémie Royers tegneserie *Audubon: On the Wings of the World*, 2016, handler om hans liv og arbeid.)
- anonym: *The Companion to Alfred Ronalds' Fly Fisher's Entomology* (1836) – med fritidsfiskeres fluer festet til boksiden
- Franz Bonn: *Teater-bildebok: Fire scener for barnehjertet* (1882, gjenoptrykt i 2002) – fire “tunnelbøker” bundet sammen mellom stive permer og der de fire scenene viser “Rødhette og ulven”, “Hans og Grete”, “Jesusbarnet i krybben” og en familie på “Julekvelden”; hver av disse scenene består av 5-6 papirnivåer der vi kan se innover i flere lag og der det under “tunnelene” også er med skriftlig tekst fra eventyrene m.m.
- Lothar Meggendorfer: *Gigerl's glede og lidelse* (1894) – en tysk sprettoppbok (popp-opp-bok)
- Bert Davis: *Crisp toasts* (1907) – “Die-cut book in the shape of a piece of toast” (<https://no.pinterest.com/pin/67694800618617072/>; lesedato 14.07.16)
- Peter Newell: *The Slant Book* (1910) – boka sett forfra er ikke en rettlinjert firkant (rektangel), men et ganske skjevt parallelogram; et tidlig eksempel på en formbok
- Salomon Telingater, I. T. Tevossian, K. P. Grigorovitsj m.fl.: *Kvalitetsstål i Sovjetunionen* (1935; originaltittel *Katchestvennaia stal SSSR*) – et teknisk verk om stålproduksjonen i Sovjet og en hyllest til “stålmannen” Stalin; omslag og forside er lagd av stål, bl.a. med Stalins profil innrisset og to kurver som viser produksjonens bratte vekst (Coron 1998 s. 108-109).
- Ernst Busch: *De gylne tjueårene på Aurora-plater* (1957?) – i foldere bakerst i boka er det to små grammofon-plater (vinylplater i format 7’)
- Raymond Queneau: *Hundre tusen milliarder dikt* (1961) – en “diktsamling” der hver side er delt i ti strimler som det er mulig å bla én for én; hver strimmel kan kombineres med hvilken som helst annen strimmel og til sammen blir det hundre tusen milliarder kombinasjonsmuligheter, slik at en leser som bruker 45 sekunder på å lese ett dikt og 15 sekunder på å bla om på strimlene, og dertil setter av 8 timer om dagen i 200 dager i året, har litteratur til å lese i mer enn en million årtusen.
- Bryan Stanley Johnson: *Albert Angelo* (1964) – på noen boksider er det klipt vekk tekst, slik at leseren kan se smale partier av tekst på de neste sidene, og dermed bli forberedt på hva som skal komme i fortellingen

- Lee Mountain og Dane Love: *Space Carnival: The Story Behind Our Space Trips* (1970) – boka har en slags kompassnål festet på siste side og et rundt hull i alle de foregående arkene, der det rundt hullet er satt opp sidetall som leseren skal bla til etter å ha lest teksten på den aktuelle boksida og snurret rundt på pila; publisert av Pictorial Publishers under headingen “Another Spin-a-tale Book. A book of over 600 stories” på bokomslaget

- Kent Salisbury og Joan Allen: *Moro med fingre* (på norsk 1971) – har følgende tekst nederst på forsiden: “Putt fingrene gjennom hullene fra baksiden av hver side, slik at de kommer ut på forsiden. Beveg fingrene, og bildene blir levende!”; en finger som stikker ut av boka kan fungere som bl.a. en tigerhale (fordi en tiger er tegnet med et hull der halen skulle være), en elefantsnabel, et fuglenebb og kaninører.

- Heka Toivola: *The HOLE story* (1971) – boka har et stort, rundt hull gjennom omslagspermer og alle boksidene (gjennom hele O-en i “HOLE” på forsideomslaget); inne i boka utgjør dette hullet sentrum i et bilde av en storm med virvlende blader rundt, en ballong, et hull som det tømmes søppel i, osv. osv.

- Eric Carle: *Den lille larven Aldrimett* (på norsk 1972) – om en larve som gnager seg gjennom mye, inklusiv boksidene (som har små, runde hull), dessuten er noen boksider kortere enn formatet på hele boka.

- Odd Brochmann: *Mariannes brev* og *Marianne på sykehus* (1972) – to bøker bundet sammen i en utgave for Bokklubbens barn slik at når én av de to historiene er lest, må boka snus opp ned og leses “bakfra” for å lese den andre historien riktig vei; det er to forsideomslag på boka, både “foran” og “bak”; midt i boka står det: “og vil du lese mer om Marianne må du snu boken”

- Jørgen Clevin: *Jakob og Joakim* (på norsk 1975) – på s. 59 er det tegnet en TV med hvit skjerm; ved å holde arket opp mot lyset ser leseren ordene “God natt og sov godt. På gjensyn i morgen.” inne i TV-skjermen (ordene står med speilvendt skrift midt på s. 60)

- Jørgen Clevin: *Jakob og Joakim feirer fødselsdag* (på norsk 1976) – på s. 21 er det satt opp regnestykker som f.eks. $1+5 =$ og $2+5 =$ uten svar og med beskjeden “Hvis du holder boka opp mot lyset, kan du se om du har regnet riktig”; de riktige svarene blir synlige når arket får godt lys fordi tallene som er fasit, står riktig plassert med speilvendte tall på s. 22

- John Strejan, Rien Poortvliet m.fl.: *Nissens pop-opp-bok* (på norsk 1980) – en av sprettopp-arkene inneholder en pappbue der en nisse sitter og husker, ved at den lille pappnissen holdes oppe av to tråder; et annet sted er det en tråd mellom nisser som har drakamp

- Richard Fowler: *Inspector Smart's International Mystery Tour* (1984) – med farget “forstørrelsesglass” som gjør leseren i stand til å oppdage hemmelige “spor” inne i boka og dermed løse mysteriet sammen med detektiven.

- Celia Berridge: *Postmann Pat og Grønndalsgården* (på norsk 1986): press-ut-bok med ferforerte figurer (dvs. at papiret er gjennomhullet rundt tegninger for at de skal være lette å presse ut av boksiden); figurene som er presset ut kan brettes slik at de kan stå på et bord.

- Peter Stevenson: *På skolen* (på norsk 1987) – klaffebok der det skjuler seg mus bak klaffene inne i klasserommene

- Euredition bv [= et firma]: *Egon Schiele: Book of 30 postcards* (1990) – boka er en sammenbinding av postkort (plass til skriving og frimerke på hver bakside) med 30 forskjellige bilder av den østerrikske maleren; det er lett å rive ut hvert postkort (jamfør loddbøker der loddene rives av når de selges) “Postcard books – booklets whose pages consist of postcards, suitable for mailing, that can be detached from the spine along a perforated edge.” (Eberhart 2006 s. 245)

- Peter Valat: *Karneval: 15 ferdige masker* (på norsk 1990) – bok i folioformat med masker som skal presses ut av arkene (“utstansede, ferdige til bruk!”); brukeren må selv sørge for å feste på en strikk som skal gå bak hodet når en maske tas på

- Donald Smith: *Hvor er jeg?* (på norsk 1991) – en liten pappfigur på første side i boka skal løsnes og gjemmes bak en av de mange klaffene i boka (pappfiguren viser et barn, og nedre del av figuren kan festes i en sprekk bak hver klaff); så skal et barn lete på sidene i boka bak klaffer som forestiller dyr, en trestamme m.m.

- Ernest Nister: *Julebok* (på norsk 1991) – mange av boksiden inneholder et rundt bilde som kan dreies ved hjelp av en liten tøybit; når det dras i tøybiten, viser det seg at bildet er formet som en papir-“propell” og at det bakenfor er et annet bilde som fra “propell”-form blir til et helt, rundt bilde som erstatter det første bildet

- Sally Lloyd Jones og Yuri Salzman: *Vennene til Jesus* (på norsk 1992) – boka har hvite felter som det skal skrapes på (f.eks. med en mynt) for å få fram et bilde; “Når Jesus i boka *Vennene til Jesus* kan skrapes fram som om han var et vinnertall i Flaxlotteriet, kan barna i og for seg more seg mens de holder på med det. Men faren for at de samtidig kobler ut selve fortellingen er stor.” (Hanne Kiil i *Norsklæreren: Tidsskrift for språk og litteratur*, nr. 5 i 1996, s. 29)

- Polly Raynes, Rita Warner og Brenda Jackson: *Watercolor Workstation* (1993) – en plastboks med fargetuber og en pensel er inkludert som en del av boka, festet til tittelsiden

- Lieve Baeten: *Lussi og det magiske huset* (på norsk 1994) – noen av arkene i boka er kortere enn de fleste arkene, men bildene på de korte arkene passer perfekt inn med bildene som er synlig bak på de lengre arkene

- Manda Hanson: *Kalligrafi: Hobbyverkstedet* (på norsk 1994) – en bok om kalligrafi som inneholder både faglig informasjon og lett utrivbare øvingsark er festet sammen med en plastboks; innholdet i plastboksen er bl.a. en fyllepenn, pennesplitter og blekkpatroner

- Anette Diesen: *Presangen* (1995) – bok med både blindskrift og bokstaver, som avsluttes som en boks med sløyfe på, med en liten spilledåse inni

- Ken Blackburn og Jeff Lammers: *Kids' Paper Air Plane Book* (1996) – siste halvdel av boka består av fargerike ark som skal rives ut og brettes til forskjellige typer papirfly

- Gisela Fischer, John Francis og Joachim Löffel: *Klipp-klapp-bildebok: Oppdag byen med Anna og Max* (1996) – to bokrygger og 12 sider som åpner seg på midten (bortsett fra siste side) gir 36 kombinasjonsmuligheter

- Mary Packard: *Fortellinger om julen* (på norsk 1996) – en julekalender med 24 små bøker; hver av de små bøkene har gullsnor og egner seg ifølge forlaget til å henges på juletreet

- Irma Boom m.fl.: *SHV Think Book 1996-1896* (1996) – en slags minnebok på 2136 sider for et nederlandsk kullhandelfirma; kåret til “Den vakreste boka i verden” på en bokmesse i Leipzig

- Tony Guy: *Flick Book* (1996) – 35 upaginerte sider som skal flippes igjennom raskt for å lage en filmatisk effekt, med bilder av en isfugl som stuper ned i vannet og fanger en fisk

- Richard Scarry: *Veldig travelt i Travelby* (på norsk 1996) – uttrekksbok etter trekkspillprinsippet (horisontalt); 11 ledd med bilder på hver side og mange luker å åpne, samt en tårnspiss å brette ut (vertikalt); bøker som bruker trekkspillprinsippet blir av og til kalt “leporellobøker”, oppkalt etter Don Juans tjener i Mozarts opera fordi denne tjeneren en gang vifter med en lang liste over sin herres erobringer

- Tim Odam m.fl.: *Slik virker kroppen* (på norsk 1997) – på forsida og gjennomgående i boka er det en utskåret halv menneskefigur som er erstattet med plastfolier; tegningene på plastfoliene viser hvordan en menneskekropp ser ut innvendig

- Ragnar Hovland: *Halve sanninga* (1997) – en roman om et trekantdrama der boka (nesten) utgjør en trekant

- Mick Inkpen: *Kipper's Snowy Day Sticker Book* (1998) – i norsk oversettelse blir den kalt en “klistremerkebok” på framsida; med 30 klistremerker som skal tas ut av midtsidene og plasseres på bestemte steder i boka (klistremerker med mat festes på et tomt bord osv.)
- Eric Hill: *Tassens lekebok* (på norsk 1998) – ta-på-bok der leseren kan kjenne på hunden Tassens pels og på de tingene han leker med
- Stella Wiseman og Tim Hayward: *Edderkopper: En liten bok om småkryp* (på norsk 1998) – forsida har et stort hull der det er plassert en hul, rund plastboks; inni boksen er det en stor plastedderkopp
- Caroline Repchuk, Dag Lønsjø og Stephanie Boey: *Julemusene: med 12 brev som kan åpnes og et puslespill* (på norsk 1998) – sidene i boka har små konvolutter med invitasjons-julekort; alle kortene til sammen danner et puslespill
- Quentin Blake og John Cassidy: *Drawing for the Artistically Undiscovered* (1999) – en tegnebok med spiralrygg og med en plastmappe ved ryggen med en rød og en svart blyant samt en linjal; omslagsbildet har bare fargene rødt og svart
- J. R. R. Tolkien og John Howe: *Hobbiten* (på norsk 1999) – en sprettoppbok uten verbal tekst på boksiden, men der Tolkiens tekst er skrevet på små hefter som er stukket inn mellom de doble papp-boksidene
- Christine Morton, Genevieve Webster m.fl.: *Mini snor-dig-frem: Hva hører sammen?* (på dansk 1999) – en boktype bl.a. kalt “bandolino”, der mange stive kort er festet sammen på en måte som gjør at alle kortene kan dreies rundt i vifteform; brukeren skal snurre en snor som er festet i boka, og plassere snora i hakk i hvert kort for å finne løsning på bildegåter/oppgaver avbildet på kortene, og brukeren får fasitsvaret ved å vende kortet og se om snoren dekker streker på baksiden av kortet (“Vend kortet, så får du svaret”)
- Faulkner Keith: *Knytt lissene!* (på norsk 1999) – en bok med en morsom historie og som dessuten inneholder bilde av en sko med ekte lisser til å knyte
- Lawrence T. Lorimer: *Den utrolige kroppen vår* (på norsk 1999) – gjennomsliktige plastsider i boka “avdekker” det indre av kroppen lag for lag
- Su Hendra: *Putt den i lomma: Tut og kjør* (på norsk 1999) – med løse figurer som skal puttes i en spesiell lomme i boka for å se om det er riktig kjøretøy
- Bettina Paterson: *Bondegården* (på norsk 1999) – inne i en papplåve er det fire bøker, formet som gris, ponni, lam og ku, og med stoffbiter til å føle på; barna skal oppleve det som om de føler på dyrenes pels og hud

- Benjamin von Stuckrad-Barre: *Blackbox: Uventet systemfeil* (2000) – i margene på denne romanens boksider er det mange små bilder av et fly som faller ned og eksploderer, og disse bildene ses som en slags “film” ved flipping av boksiden; eksplosjonen finner sted i margin langt framme i boka, nesten bakerst i boka er flyet høyt opp i lufta

- David Schiller: *Skjegget som forsvant: En hårreisende historie* (på norsk 2000) – et løsskjegg følger med boken

- Helmut Newton: *Sumo* (2000) – en 30 kilo tung bok med innbinding lagd av Vatikanets bibelinnbinder, og med et bokstativ designet av Philippe Starck for lettere å kunne bla i den store boka

- Richard Walker: *3D Dinosaurer* (på norsk 2000) – bak i boka ligger et avlangt speil i en ramme; dette speilet settes i en plastspalte midt i boka og leseren får instruksjoner om hvordan det må ses inn i speilet for at bildene på bokas papirsider skal få 3D-effekt

- Keith Moseley: *Det viktorianske huset* (på norsk 2000) – på forsida av en stiv perm er det limt fast et hefte som handler om viktoriatiden, og som har noen avsluttende pappsider der pappfigurer kan presses ut (de kan plasseres i en liten lomme i heftet når de ikke brukes); bokas to harde permer skal åpnes så langt det er mulig og presses mot hverandre slik at det oppstår et 360 graders sprettopp-dukkehus i papp som kan settes på bordet

- Bob Bapton m.fl.: *Portable Pets: Pig* (2001) – en formbok med omriss av en gris; de første og siste sidene i boka (tjukke omslagssider) er kortere enn sidene i midten og utgjør grisens kraftige bakdel, slik at bokas pappsider til sammen blir en 3-dimensjonal gris

- Lara Tankel Holtz: *Kjør din egen brannbil* (på norsk 2001) – bok med et lite plastratt festet til siste side i boka slik at rattet kan brukes til å “styre” en brannbil på hver side, fordi det er et rundt hull som legger seg over rattet på alle de øvrige sidene i boka; et lite batteri sørger for sirenelyd når en trykker på midten av rattet

- Richard Flanagan: *Gould's Book of Fish: A Novel in Twelve Fish* (2001) – en australsk roman som i førsteutgaven ble trykt med skrift i seks forskjellige farger for å markere at hovedpersonen, straffangen og maleren William Buelow Gould, ifølge romanen skrev manuset med svært forskjellige typer “blekk”: sitt eget blod, grønn laudanum, osv.

- Celia Brooks Brown, Maxine Clark m.fl.: *Mine beste oppskrifter* (2002; utgitt på Schibsted Forlag, engelsk originaltittel er *Cook's File*) – en bok der det er satt av plass innen hvert kapittel til å notere egne oppskrifter, dessuten er det løse

oppskriftsark til å skrive på, og på forsiden av hvert kapittel er det en lomme for oppbevaring av bokeierens notater

- Garry Fleming: *Animals of the World: Jigsaw Book* (2002) – på seks av de tjukke pappsidene i boka er det 48-biters puslespill som kan tas ut av en pappramme og pusles tilbake inn i ramma

- Luca Mozzati, Silvia Riboldi m.fl.: *Rome: As it was in the past and as we see it today* (2003) – fotografier av Romas ruiner kan dekkes over av plastfolier med tegninger av hvordan stedene kan ha sett ut i antikken; noen detaljer fra ruinene på fotografiene (f.eks. søyler, grønn plen) er synlig når plastfoliene med tegninger av bygninger dekker dem

- Jeff Koons: *GOAT: A Tribute to Mohammed Ali* (2003) – boka veier over 35 kilo; “GOAT” står for “Greatest of All Time”

- Niels Lyngsø: *Morfeus: Digte og poetik* (2004) – boka er upaginert og består av løse ark holdt sammen av fem kraftige metallringer, noe som gir den preg av å være en “evighetsbok” uten begynnelse eller slutt; den har svært lekende typografiske eksperimenter med skrift i alle retninger, slik at boka ikke har noe éntydig “opp” og “ned”

- Maureen Roffey og Jo Lodge: *Noas ark* (på norsk 2004) – boka inneholder klaffer, en sprettopp-regnbue m.m., samt en innlimt pappkonvolutt med Noas ark som byggesett i papp (inkluderer et instruksjonsark for brettingen av pappdelene og sammenbyggingen av delene)

- David Crossley m.fl.: *Gøy på landet* (på norsk 2004) – boka har til sammen fire “snurre-tannhjul” i frampermen og bakpermen; disse tannhjulene kan dreies rundt slik at små tegninger kommer til syne i hull på hver av boksidene; på bokomslaget står det “Endre bildene ved å vri på de 4 snurrende skivene!”

- Marie Helleday Ekwurtzel: *Blå Kaninen* (2004) – tøybok på åtte sider for småbarn; den blå tøykaninen som utgjør forsida har lange, hengende ører; boka har tekst som handler om farger

- David Crossley: *Gøy på landet* (2004) – “en bok med skiver til å snurre på!” står det på baksideomslaget; fire “tannhjul” med bilder på står inne i tjukke pappsider som har små, runde hull, og det å dreie på tannhjulene gjør forskjellige tegninger synlige i hullene i boksidene

- Annette Langen og Constanza Droop: *Felix hos denne verdens barn: Spennende brev fra en reiselystig kose-hare* (2005) – en tysk barnbok der det på mange av boksidene er limt fast en åpen konvolutt som inneholder et brevark som kan tas ut

og leses, også andre ting enn brev finnes i konvoluttene, f.eks. en liten papp-plate som kan bli en håndvev (med bruksanvisning)

- ukjent forfatter/produsent: *Animal snaps: Flamingo* (2005) – tøyhånddukke formet som et flamingo-hode og med flamingo-rosa farge, der tunga består av 3 tøystykker som har bilde og tekst på begge sider og som det kan blas og leses i

- Lucy Cousins: *Mollys aller beste vær* (på norsk 2006) – en bok med klaffer og et papphjul til å snurre rundt; hjulet sitter fast i boka

- Madeleine Deny og Clément Oubrierie: *Jorda rundt: Spill og lær* (på norsk 2006) – åtte brettspill om geografi innbundet som bok, inkludert brikker til å presse ut av en pappside og en snurrepil på en tallskive (kan erstatte bruk av terning)

- Renee Tawa m.fl.: *Biler: Det store racet* (på norsk 2006) – barnebok med pappsider, der den siste siden er større enn de andre og er pålimt en boks av plast og papp, med batteri i (av og til kalt “lydpanel”); på boksen er det sju bilder og å trykke på dem gir sju ulike lyder som har med biler å gjøre; inne i den verbale teksten i boka viser små bilder mellom ordene hvilken lyd som det passer å lage på forskjellige steder i historien om bilracet

- Firmaet Kollision: *BOOK* (2006) – “Interaktiv billedbok, med 3D pop-up effekter. En bok der blander det trykte medies tekst og bilder med levende 3D-modeller og lyd. Brugeren oplever den animerede 3D-figur Kaptain Ôkay, der fortæller og illustrerer en historie om fremtidens by. Bogens sider indeholder visuelle mønstre der fortløbende filmes af brugeren med et webkamera. Derved vises der 3D-modeller og fortællinger i samspil med den fysiske bog, på en opstillet skærm og højtalere.” (Mulvad et al 2006)

- Donald Grant und Salah Naoura: *Lyset på!: I dinosaurenes rike* (2006) – øverst til høyre på forsideomslaget er det bilde av en påslått lommelykt; boka inneholder både fargete plastsider med dinosaurer på og svarte plastfolier; leseren skal la svarte folier ligge over de fargete og så lyse med lommelykt på den svarte folien slik at det blir en “opdagelsesjakt” på detaljer i det fargete bildet bak

- Sarah Fabiny: *Menneskekroppen: En magisk skjelettbok* (på norsk 2006) – boka består av doble pappsider med plastfolier i; store hull i pappsidene gjør at bildene på foliene kan ses; plastfoliene kan trekkes ut og bildene på dem forandrer seg avhengig av om de ses gjennom hullene i pappsidene eller om de ses når de er trukket ut av boka fordi plastfoliene består av doble ark som er ordnet slik at bakerste del bare er synlig når dobbeltarket er trukket helt ut

- Lotta Lotass: *Den vita jorden: Roman* (2007) – 148 ikke-paginerte og unummererte korte tekster (noen av tekstene består av enkeltark, noen av hefter/codexer stiftet i ryggen) samlet i en pappboks som lukkes med et tøybånd, på

baksiden av boksen kalles verket “Detta iscensatta attentat mot romanens krav och utan krav på riktning”

- Steve Alton og Nick Sharratt: *Den store ekle boka om matens reise gjennom kroppen* (på norsk 2007) – sprettopp- (popp-opp-) og klaffebok

- ukjent forfatter: *The Coral Reef Tunnel Book* (2007) – tunnelbok med fem lag bilder som henger sammen på begge sider og som kan trekkes utover til en slags tunnel; leseren kan se inn i “korallrevet” som et slags (3D-)akvarium; inneholder på baksiden et lite hefte kalt “A Guide to the Creatures of The Coral Reef”

- Carey Scott: *Superdetektiven* (på norsk 2007) – en bok for barn om hvordan etterforskere løser saker, vedlagt forstørrelsesglass og utstyr til å ta fingeravtrykk

- Inger Gundersen, Kirsti Grundvig og Trude Tjensvold: *Klirr-klirr og dunk-dunk: Lytte- og tittebok* (2007) – “lydbok” lagd for å la barn i alderen 0-3 høre forskjellige lyder og se på bilder

- Xavier Deneux: *Tre små griser: En ta-og-føle-på-bok* (på norsk 2008) – inneholder små biter av pels, kork m.m. til å føle på, limt på boksiden, samt en liten pappulv festet med borrelås; denne ulven kan puttes ned gjennom et hull i en av boksiden som forestiller en pipe på taket, og ulven havner dermed i en pappomme på neste side som forestiller gryta inne i murhuset

- Peter Normann Waage: *Jeg: Individets kulturhistorie* (2008) – utgitt med et buklete speil lagd av aluminiumsfolie på forsideomslaget, og med et hull i smussomslaget slik at hele speilet er synlig og leseren ser seg selv i det før boka åpnes

- Liane Schneider (?) og Maja Heger: *123 toget: Puslespillbok* (på norsk 2008) – en puslespillbok der 26 puslespillbrikker kan tas ut av boka og pusles sammen til et over én meter langt dyretog

- Margret og H. A. Rey: *God jul, Nysgjerrige Nils* (på norsk 2008) – smussomslaget kan tas av og brettes ut til dobbel størrelse; på innsiden av det fordobla smussomslaget blir det da synlig et julepapirmønster og en beskjed om at hele arket kan brettes ut-inn slik at det blir et gaveomslag (i gaveomslag-versjonen forsvinner forfatternavn og tittel)

- Anonym på forlaget Klutz: *Quick Draw Flip Books: Finger Powered Action* (2008) – “Kids can sketch, color, and practice drawing on the pages of this book using the special perforated pages with partially finished drawings to make a unique funny story. When done, they just tear out the finished pages, use the special clip, and they have a great new flip book – 8 in all! Includes 4 sturdy slip-book clips, 5 colorful mini-markers, an easy technique guide”

- Wilbert Awdry: *Thomas' store togbanebok* (på norsk 2008) – bok med skinner til å brette ut og trekk-opp-versjon av toget Thomas

- K. E. Mathiasen et al: *Wall-E: Galaksedrømmer* (på norsk 2008) – en bildebok for barn basert på en film; en bok med pappsider er festet til en papp-plate der det også er festet et tegnebrett (en plastplate) med en magnetisk penn som henger i en tråd

- Tim Hankey: *Fotball* (på norsk 2008) – boka er rund som en ball (men relativt flat) og med skinninnbinding i svarte og hvite luftholdige sekskanter; sett rett forfra ser boka ut som en fotball

- Robert Tainish og Jo Rigg: *Lær å tegne dyr: Skriv, tegn og tørk bort; 26 tusjtalesider med tegne- og skriveoppgaver* (på norsk 2008) – laminerte boksider og en medfølgende tusj; tusjstrekene kan tørkes bort med en klut, slik at det kan tegnes om igjen mange ganger

- J. Busquets og M. Grez: *Kua og vennene hennes på gården* (på norsk 2008) – bildebok for barn der bokryggen er rund som nesten et helt rør og inneholder og slags fløyte som lager lyd når boka ristes på

- Sally Hopgood: *Lek med tog: Les og lek med magneter* (på norsk 2008) – en bok der det under et plastlokk på framsida følger med små magnet-tog og -vogner som kan festes på sidene i boka; tekster på hver bokside forklarer hvor togene er ment å plasseres

- Xavier Deneux: *Tre små griser* (på norsk 2008) – boka inneholder blant annet en papirulv som er festet med borrelås og som kan tas løs; ulven kan puttes gjennom et hull i en av boksidene som forestiller en pipe på taket til en av grisene, derved havner grisen i en en papir-“gryte” på motsatt side av arket

- Delphine Godard og Roland Garrigue: *Flyplassen* (2008) – boka har to rygger (til venstre og til høyre på en stor pappbakside) og består dermed av to “bøker” som kan blas i hver for seg; på de siste sidene er det limt inn en sammenbrettet plakat som kan foldes ut og viser et oversiktsbilde av en flyplass

- Heather Amery m.fl.: *3D-spennning: Dinosaurer* (på norsk 2008) – boka inneholder mange bilder som gir 3d-virkning hvis de ses på med spesielle briller; “3D-briller følger med”, briller i papp dekorert med to grønne dinosaurer

- Naja Marie Aidt og Åshild Irgens: *Huset* (2008) – på en stor bokside er det festet seks hefter med bilde av en ytterdør på hver av forsidene: hvert hefte (på dansk kalt “pixibøger”) inneholder en illustrert historie om noen som bor i huset bak døra; det

er mennesker og dyr, gamle og unge, tykke og tynne; i hver lille bok er det på annenhver side tekst og illustrasjon

- Alex Frith og Minna Lacey: *Titt inni matematikk* (på norsk 2009) – til sammen 86 papirklaffer på boksiden kan løftes på

- Amy Tree: *Dronningens armbånd: Amulettjegerne 1* (på norsk 2009) – første bok i en lettlest-serie; boka inneholder et armbånd, og de påfølgende bøkene i serien har hver sin amulett som kan festes i armbåndet

- Sara Ball og Britta Drehsen: *Den sinnsyke Dino-Klaffboka* (2009) – hver side i boka er skåret i tre deler (“klaffer”) som kan blas hver for seg; dette gir tallrike muligheter for å kombinere framdeler/hoder, midtdeler og bakdeler/haler av dinosaurer, slik at “Stegodocus”, “Oviplocerix”, “Diploraptops” osv. oppstår

- Martin Cloake, Glenn Dakin, Adam Powley m.fl.: *Fotball: Alt du trenger å vite* (på norsk 2009) – forsida er kledt med tøy av samme type som fotballtrøyer og har (i tillegg til bokas tittel) et stort 1-tall slik at det ser ut som ryggen på en fotballtrøye

- Dinosaurmuseet Löwentor i den tyske byen Stuttgart inneholdt i 2009 en stor codex som bestod av tre “steinplater” (solid, tung plast med brun farge) festet sammen med bøyde stålstenger som gikk gjennom små hull i platene. På platene var det kopier av fossiler. Hver plate var ca. 2 cm tjukk og stålstengene var festet til et bord slik at ingen kunne flytte boka. En tegning på bordet viste hva som skjer når en fossil blir til gjennom tusener av år.

- Jonathan Safran Foer: *Tree of Codes* (2010) – Foer har brukt sin favorittbok *The Street of Crocodiles* av Bruno Schulz, og skåret ut mange firkanter med tekst i den i slik at det oppstår en helt ny historie; “an extraordinary journey that activates the layers of time and space involved in the handling of a book and its heap of words. Jonathan Safran Foer deftly deploys sculptural means to craft a truly compelling story. In our world of screens, he welds narrative, materiality, and our reading experience into a book that remembers it actually has a body.” (Olafur Eliasson sitert fra <http://kottke.org/10/11/tree-of-codes-by-jonathan-safran-foer>; lesedato 18.02.13)

- Patrick Girouard: *Kroppen vår* (på norsk 2010) – med 3D-bilder, popp-opp-effekter, fliker til å dra ut for å få fram bilder, luker å åpne, og i den 1,5 cm tjukke førstesida av boka er det et stort hull med et plast-“hjerter” som er mykt og klissete å ta på

- Anna Milbourne og Serena Riglietti: *Hvor stor er en million?* (på norsk 2010) – om en pingvin som vil finne noe som det er en million av; bakerst i boka er det limt

inn en konvolutt med en stor plakat i (størrelse 90 cm x 135 cm, med mange sammenbrettinger) som viser enormt mange lysende stjerner

- Anna Milbourne og Serena Riglietti: *Hvor dypt er havet?* (på norsk 2010) – bakerst i boka er det en konvolutt som inneholder en smal, ca. 1,5 m lang brettet papirstrimmel med tegninger som viser hva som er på ulike havdyp ned til 11000 m

- Charles Clark, Maureen Clark og Sue Shields: *Den store enkle boka om alt du må spise for å bli stor* (på norsk 2010) – ut av bildet med en gutt som spiser spaghetti på forsideomslaget tyter det tynne plaststrimler som ligner spaghetti; (ordet “enkle” i tittelen står ved siden av ordet “ekle” som er overstrøket)

- Jan Pedersen og Lars Svensson: *Fågelsång: 150 svenska fåglar och deras läten* (2010) – en papirbok med en MP3s-spiller festet på den ene siden av boka; hver fugl har fått en tallkode som må tastes inn for å høre fuglens sang

- Kjersti Rorgemoen: *Ei juleforteljing* (2010) – i tidsskriftet *Vinduet* nr. 4 i 2010 er noen av sidene beregnet på å bli revet ut og brettet til ei lita bok på 16 sider; en illustrasjon viser hvordan arkene skal brettes og festes sammen; tilsvarende former for “Vinduetboka” har kommet i tidsskriftet tidligere

- Hervé Tullet: *Trykk her* (på norsk 2011; har også fått tittelen *En bok*) – sidene inneholder bilder av fargeflekker og instruksjoner til barnet om å riste på boka osv. (neste side viser at fargeflekkene har flyttet på seg ...)

- Ansatte i firmaet Japan Photo og en hobbyfotograf: *Min Cewe fotobok* (2011) – en kunde leverer sine digitale bilder i en av Japan Photos butikker og bestiller bildene som sider i en innbundet bok (“Dine bilder i en ekte bok!” heter det i reklamen); codexen kan bestilles i ulike størrelser og med forskjellig omslag

- Øyvind Torseter: *Hullet* (2012) – boka har et lite, rundt hull gjennom omslagspermer og alle boksidene; samtidig som hullet finnes i virkeligheten fordi det går gjennom alle sidene, inngår det i historien, når hovedpersonen f.eks. snubler i det

- Katie Scott og Jenny Broom: *Animalium: Plakatbok* (på norsk 2015) – de 26 plakatene som boka består av, ligner på plakater som ble brukt i skoleundervisning på 1800- og 1900-tallet; på engelsk kalt en “poster book”

- Morten Langelands diktsamling *Zoonetter* (2017) “er designet som en *flipflop-bok*. To adskilte deler starter i hver sin ende: På den ene siden leser vi “menneske”, på den andre siden “dyret”. Hvor man begynner, er opp til den enkelte leser.” (*Morgenbladet* 1.–7. desember 2017 s. 54)

“When was the last time you tried to lift a 60 pound-book the size of a small table? Our treasured copy of John James Audubon’s famous book *Birds of America*, published in 1858, is called a Double Elephant Folio. This name does not refer to the subject matter of the book, but rather its gargantuan size. Audubon conceived of the *Birds of America* with pages of 40 inches by 30 inches, large enough so that all the species of birds could be represented life size, even egrets and herons, the turkey, and the flamingo. [...] We turn the page once every three months in order to protect the images from exposure to light, as well as to give our visitors the chance to see a new page of the 150 plates represented. This extremely rare and valuable book came to the San Diego Natural History Museum back in the 1930s [...] Audubon made it a point to illustrate male and females, as well as juvenile birds, and often showed them in a dramatic context that revealed something about their natural history or habits. For example, the Carolina Parakeet, which was our only native parrot before going extinct, was painted in a very gregarious grouping on the page, as these birds were very social and gathered together in noisy flocks. Looking at this gorgeous illustration, you can almost hear their loud communications. Luckily for us, Audubon painted them so vividly before they became extinct; at least we can see them on paper, even if no longer in real life.” (Margaret Dykens i https://www.sdnhm.org/blog/blog_details/the-double-elephant-folio-no-elephants-in-sight/82/; lesedato 13.09.18)

Forlaget HarperCollins Publishers står bak *Fantastic Beasts and Where to Find Them: A Book of 20 Postcards to Color* (2016), basert på en film fra 2016 og med ark som enkelt kan rives ut. “[T]his collection of 20 postcards is filled with intricate illustrations and dazzling designs from the film. This book of fantastic postcards, officially licensed by Warner Bros. Consumer Products, features a heavy card stock cover and enchanting black-and-white line art printed on heavy white paper with excellent opacity, ideal for coloring with markers, pencils, crayons, or paints, allowing readers to tap into their creative spirits for hours of entertainment and fun.” (<https://www.harpercollins.com/9780062571366/fantastic-beasts-and-where-to-find-them-a-book-of-20-postcards-to-color/>; lesedato 24.01.17)

Louis W. Bondys *Miniature Books: Their History from the Beginnings to the Present Day* (1981) og Anne C. Bromer og Julian I. Edisons *Miniature Books: 4,000 Years of Tiny Treasures* (2007) handler om minibøker. Den sistnevnte “is the first lavishly illustrated, authoritative book on the delightful subject of books no taller than three inches. A dazzling array of books on subjects ranging from Shakespeare’s plays and the Holy Bible to politics and presidents, children’s books, the pleasures of life, and more are shown – with few exceptions – at their actual size. Here is the prayer book that Anne Boleyn carried to her execution, seen open to its sole illustration, a portrait of Henry VIII. Here also are the world’s two smallest books (impossible to be sure which is tinier). There are books studded with gemstones, books that Napoleon carried with him on his campaigns, books illustrated by artists such as Picasso, Miró, and Edward Gorey. And there is a section dealing with the papers, printing, and binding of these tiny marvels.”

(http://www.goodreads.com/book/show/749141.Miniature_Books; lesedato 13.05.15)

“The early printers were challenged with tiny printing types. Perhaps the most famous miniature books of the seventeenth century were printed by Jean Jannon of Sedan. He published a Virgil, dated 1625, and a Horace in 1627, each measuring about 3 1/4". [...] In 1628 he published a *New Testament* in Greek, printed in an elegant tiny Greek type believed by many printing experts to be the finest small Greek type ever created for a miniature edition. Later, in 1828, Pickering of London designed a smaller Greek type for his miniature books, but it is generally believed to be not so attractive as that of Jannon.” (Charlotte M. Smith i <http://www.lib.uiowa.edu/scua/bai/smith2.htm>; lesedato 11.05.15)

“Achille St. Onge published his first miniature in 1935, *Noel, Christmas Echoes down the Ages*, “recaptured by Robert K. Shaw,” printed by Stobbs Press at Worcester, and bound in full red leather by Wetherbee and Co. Today this book is the second rarest of the St. Onge titles [...]. Mr. St. Onge published more than a volume per year, 46 in all, until his death in 1978. He set unusually high standards for his books, using the finest craftsmen here and in Europe to print and to bind them. The Merrymount Press in Boston printed his second miniature, *Friendship* by Ralph Waldo Emerson, in 1939. There were 950 copies, 850 of them bound with a silk bookmark by Sangorski and Sutcliffe of London. [...] It was issued in a gold box [...] Most of the St. Onge miniatures were written by American authors or dealt with Americana. Six exceptions were by British authors or on British subjects. One of the most charming of the St. Onge miniatures is *Wild Apples* by Henry David Thoreau, 1946. This book was designed by Bruce Rogers and printed by the Marchbanks Press in New York. It is bound in full blind-tooled and gilt-stamped pigskin. [...] The rarest of the St. Onge miniatures is *The Inaugural Address of Thomas Jefferson*, 1943. From an edition of 200 copies, Archie destroyed all but 30, which he had already sold, because he was so displeased with them. The book originally sold for \$1.50 and today sells for as high as \$1,250.00. It is ironic that the book he considered the ugliest now commands the highest price! Because of this, no more than 30 collectors can ever hope to have a complete St. Onge collection. [...] In 1979 Robert E. Massmann, retired librarian of Teachers College of Connecticut in New Britain, himself a miniature book publisher, compiled a bibliography of the St. Onge miniatures.” (Charlotte M. Smith i <http://www.lib.uiowa.edu/scua/bai/smith2.htm>; lesedato 12.05.15)

Det franske ordet “bibelot” brukes om “a small decorative object of exceptional beauty, rarity, or curiosity. In literature, a book of unusually small size, elegantly designed, and crafted from the finest materials. Also known as a thumb book.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“En ny utgave av Koranen er tung i rent fysisk forstand. En afghansk kalligraf har i årevis jobbet med å lage verdens største utgave av den hellige boken. Det ferdige

resultatet veier 500 kg, og måler 2,28 ganger 1,55 meter. Tyngden skyldes at sidene, laget av tøy og papir, er dekorert med gull og innbundet i skinnet fra 21 geiter.” (*Morgenbladet* 20.–26. januar 2012 s. 37)

Koranen kan i et muslimsk privat hjem fungere både som hellig tekst, dekorativt objekt og talisman (en slags magisk gjenstand) (Soufian Al Karjousli i Milon og Perelman 2010 s. 305). Boka kan være utsmykket og gjort til et kunstverk. Den blir godt beskyttet, og fungerer også som en beskytter av familiens lykke og av hjemmet (Soufian Al Karjousli i Milon og Perelman 2010 s. 307).

“[B]iblioteket på Harvard University er i besittelse av (minst) tre bøker innbundet med hud fra mennesker. Bøkene er alle fra 1600-tallet, leser vi på Roadtripper, og dreier seg om henholdsvis romersk poesi, fransk filosofi og spansk middelalderrett. Den gang var det visstnok ikke helt uvanlig å binde bøker i menneskehud. Anatomiske lærebøker var det sågar en slags tradisjon for å kle opp med restene fra disseksjonsbordet. En av Harvard's bøker er innbundet med huden til en stakkar som ble flådd levende. Her har vi heldigvis med et særtilfelle å gjøre.” (*Klassekampens* bokmagasin 5. april 2014 s. 2)

Den franske forfatteren Émile Zola døde i 1902 og hans roman *Sannhet* ble publisert posthumt i 1903. Boka ble utgitt på forlaget Charpentier med et svart kantebånd for å markere sorg over forfatterens død (<http://www.atramenta.net/forum/sujet2387-page1.html>; lesedato 03.06.16).

Det har blitt lagd “an auto-destructive book by the contemporary artist Jan Voss whose pages are slowly being perforated by two worms living inside the corpus. [...] this book is a negative extrapolation, an exception of instability proving the rule of stability all the more by virtue of its several hundred, heavy, oversize pages.” (Kircz og Weel 2013 s. 75-76)

Keri Smiths *Herp bok* (på norsk 2015) skal ifølge forlagets reklame ødelegges: stikkes hull i, tygges på m.m. slik at den blir et slags personlig kunstobjekt. “Ødelegge en bok? Nei, vet du hva... Det er ganske mange som reagerer med avsky, forvirring eller overraskelse hvis du ber dem ødelegge en bok. Og det er vel ganske mange her på Ubok som tar spesielt godt vare på bøkene sine og passer godt på så de ikke blir ødelagt. Men, nå har det kommet en bok som bokstavelig talt ber om å bli herpa! Dette er den norske versjonen av *Wreck this journal* av Keri Smith. [...] - Jeg tror det gøyeste var å binde et tau rundt boken, og “ta den med på tur” [...] Jeg skulle brette bokryggen, noe jeg absolutt hater å gjøre med bøker! Men det var litt greit også, å faktisk bare gjøre det.” (Nina Aalstad i <http://ubok.no/blogg/herp-boka>; lesedato 22.06.16)

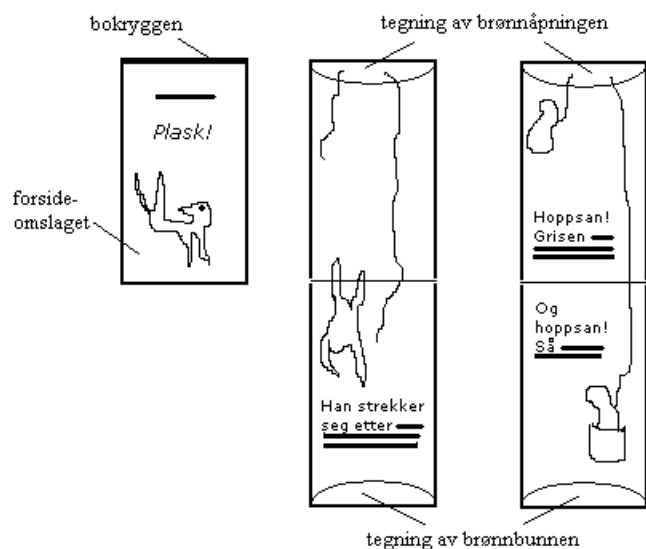
Den finlandssvenske forfatteren og tegneren Tove Janssons *Hur gick det sän? Boken om Mymlan, Mumintrollet och lilla My* (1952) “var Janssons første mummibilledbok og er et fargesprakende billedteater der litterære og kunstneriske

tradisjoner blandes med moderne tanker innen kunst og litteratur. Mange kaller den bare “hullboken”, og ikke uten grunn er hullene det man kanskje husker best: Boken har på hver side et hull fremover og bakover, der man skimter noe lokkende, uhyggelig eller underlig som viser seg å være noe ganske uventet idet man blar om til neste side. I *Hur gick det sän?* bruker Janson all sin kunnskap om kunst, trykking og bokproduksjon. Med perforeringen får boken en rikere fargevirkning enn det trefargetrykket tillater: Hullene er beregnet slik at hver side fremover og bakover “låner” farge av foregående og følgende side. [...] Skrekklandskapene i drømmeaktige fargekombinasjoner speiler ekspressivt barnets redsel for å bli forlatt, men redselen blandes med driften til å utforske. [...] Det siste hullet i boken er for lite til å krype igjennom! Løsningen som foreslås – “nu stannar vi i boken ty vi är for stora” – røper en bevissthet som vet at tilknytningens og løsrivelsens drama fortsetter mummilivet ut.” (*Morgenbladet* 11.–17. juni 2010 s. 45)

Den danske forfatteren og pedagogen Rudolf Broby-Johansens barnebok *Gaga og Sik-sak og Holger og dig* (1949) handler om “å ferdes trygt i trafikken. Med boken fulgte klistremerker som bokens eier – tittelens “dig” – kunne klistre navnet sitt med på forsiden. Budskapet om at du er en del av historien ble tydeliggjort i et oppslag der leseren ble instruert til å legge hendene sine på henholdsvis venstre og høyre side av boken: “Husk altid på bogen her, så ved du hvad venstre og højre er.” ” (*Klassekampens* bokmagasin 11. april 2015 s. 2)

Den danske dikteren Per Højholts diktsamling *Punkter* (1971) består av 32 gjennomslåtte ark. Diktene er “trykt på gennemsiktig plastic [som] representerer den totale realisme – gjennom denne bog kan virkeligheden ses umiddelbart – og samtidig realismens modpol – idet ordene, litteraturen, stiller sig imellem menneske og verden, forhindrer os i at se (alt). [...] forventningerne *ikke* skal indfries, fordi kunst *ikke* er essens, indhold, ånd, men tværtimod spil, udvendighed og teknik.” (Skyum-Nielsen 1982 s. 72)

Den franske forfatteren Philippe Corentin (som er et psevdonym for Philippe Le Saux) har utgitt bildeboka *Plask!* (på norsk 1993). Boka er avlang og har konsekvent skrift og bilder “loddrett” på boksidene. Historien handler om dyr som faller eller heises ned i en dyp brønn, og den avlange boka blir når den er slått opp, lik den dype, smale brønnen:

“Madalena Matosos “Hun & han” er noe så sjeldent som en politisk pekebok. Det vil si, “pekebok” er litt misvisende, ettersom målgruppa strekker seg langt utover småbarnsstadiet. Boka er helt fri for tekst. Boksidene er delt i to på midten, og det første oppslaget viser en kvinne på tur med barnevogn. Hver gang du blar om den øverste halvdel av siden, endrer personen som triller vogna seg, enten det gjelder kjønn, alder eller utseende. Blar du om den nederste delen, kan du bytte ut barnevogna med en fotballbane, en traktor, et kafébord, en elektrisk gitar, og så videre. “Og sånn bør det være i virkeligheten også, at jenter og gutter skal ha muligheten til å gjøre det de har lyst til”, skriver forfatteren i det korte forordet, og legger ikke skjul på hva budskapet er. Her stilles leserens holdninger og fordommer til veggs. Alle bildekombinasjonene passer sammen i utgangspunktet. Dermed blir du nødt til å spørre deg selv: Hvorfor funker den ene, mens den andre ser malplassert ut?” (*Dagbladet* 1. februar 2012 s. 56)

Svenskene Thomas Halling og Eva Erikssons bildebok *Det var flaks! Det var synd!* ble utgitt på norsk i 2005. “Amanda går en tur i byen – og leser man fra den ene siden av boka kan man se hvilken flaks hun har. Mye skjer bak ryggen hennes uten at hun vet om det. Tenk om hun hadde satt seg på en nymalt benk, og tenk om hun hadde møtt en knurrende, siklende hund ... Snu boka og se hvordan det går når man har uflaks. Amanda går glipp av gratis is, og ikke treffer hun bestevenninnen sin heller. Og når du kommer midt i boka, kryper hun ned i senga si. For en flaks at hun ikke vet at hun har hatt uflaks!” (<https://www.bokkilden.no/>; lesedato 30.03.17)

En argentinsk forfatter med psevdonymet ISOL har gitt ut barneboka *Nokturne: Drømmekokebok* (på norsk 2014), som “er delvis trykket med fluoriserende farger, slik at deler av illustrasjonene på sidene lyser i mørket og avslører mye du ikke ser når du blar i boka på vanlig måte.” (<http://www.cappelendamm.no/>; lesedato 07.07.14)

Teksten i den en iransk-svenske poeten Athena Farrokhzads diktsamling *Vitsvit* (2013) er “trykt med hvite bokstaver over svarte bånd, slik at suitens bokstaver er hvite. Grepet virker først litt unødvendig i en bok som ellers er preget av uvanlig reflektert, presis og effektiv virkemiddelbruk. Men det viser seg å ha en fantastisk og antakelig utilsiktet effekt: Ikke bare slår de svarte radene gjennom det tynne papiret; trykket sverter også av på motstående sider. Resultatet er at tomrommet omkring de svarte radene med hvit tekst fylles med rader i gråvalører. Det skaper et tekstbilde der samlingens lesbare utsagn framstår som en flik av en helhet der resten er blitt fortiet eller sensurert, en slags hukommelsens gråsoner, noe som er i overensstemmelse med måten “Vitsvit” behandler spørsmål om vitnesbyrd, kollektiv erindring, opprør og diktet som åsted for en kamp mellom perspektiver, interesser, generasjoner og kropper.” (Ellef Prestsæter i *Klassekampens* bokmagasin 23. mars 2013 s. 12)

Stan Cullimore, Derek Bacon og Bill Ledgers barnebokserie *Mine første fakta* (2006-08) er i Norge utgitt i en serie bøker der hver bakside danner en brikke i et stort puslespill. Ved å legge alle bøkene (som har vanlig, firkantet form) sammen med baksidene opp, kan det lages et stort bilde som viser hovedpersonene i serien, Klara, Rosa, Ville og Bambus.

Den amerikanske forfatteren William S. Burroughs’ roman *Junkie* ble “opprinnelig utgitt i en berømt, pulp-designet dobbelt-pocket-utgave i 1953 (én bok i hver ende, den andre het “Narcotic Agent”). Burroughs brukte pseudonymet William Lee.” (*Dagbladet* 30. desember 2013 s. 47) “In 1952, editor Donald A. Wollheim of Ace Books introduced a format that would prove to be immensely popular [...] From the start, Ace began an innovative approach to their novels by printing them Tête-bêche style. Each volume contained two short novels, with a book on each side, flipped 180 degrees from the other. A reader would pick up one book, read through it, and flip the book to read the other. Wollheim and Wyn began with publishing two double novels a month: one Western and the other a mystery.” (<https://www.kirkusreviews.com/features/donald-wollheim-and-ace-double-novel/>; lesedato 13.07.16)

Den norsk-italienske forfatteren Demian Vitanzas roman *Sub Rosa* (2014) “består av to historier, “Byen” og “Skogen”, som kontrasterer og speglar kvarandre både ved at dei støyter saman i midten av boka (ein må snu boka rundt for å lese historie nummer to) og ved å vere (nokså ulike) variasjonar over same tema.” (*Morgenbladet* 10.–16. oktober 2014 s. 50)

Mark Frosts roman *The Secret History of Twin Peaks* (2016) “is organized as a dossier with annotations by Special Agent “TP”, who has been assigned by Deputy Director Gordon Cole to discover the identity of the person who compiled the dossier, referred to as the Archivist. The dossier contains documents pertaining to the town of Twin Peaks and its inhabitants, particularly Douglas Milford. [...] Using 3D glasses on certain illustrations reveal interesting details with, as Dr.

Jacoby says in the book, Red suppressing the logical and Blue suppressing the intuitive. On another picture of an Owl, Red shows the Freemasonry's all-seeing eye (the Great Sign) within the representation of the fifth triangular number figure (instead of a common triangle). Blue shows only an owl, the representation of the Illuminati." (http://twinpeaks.wikia.com/wiki/The_Secret_History_of_Twin_Peaks; lesedato 16.07.18)

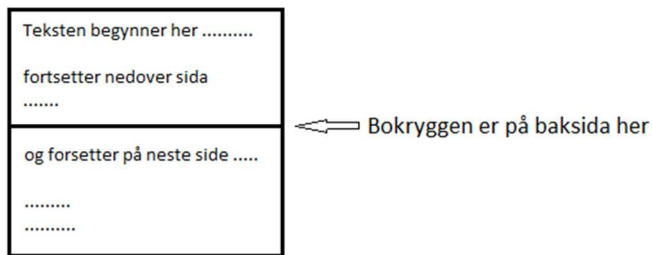
“Vel sju meter, i ei rett linje. Det er det du treng om du skal falde ut heile [tegneserieboka] “The Great War”, panoramaet Joe Sacco har laga frå den første dagen under slaget ved Somme, 1. juli 1916. Eit trekkspel let seg opne opp i 24 svart-kvite plater der britiske soldatar fell for fote, slik nærare tjue tusen av dei gjorde i løpet av denne dagen, og då har ein ikkje rekna med dei fleire titals tusen som vart kvesta og slapp frå det med livet i behald.” (*Klassekampens* bokmagasin 30. november 2013 s. 17)

Den finlandssvenske forfatteren Willy Kyrklund ble oversatt til norsk i 2012: “Det er to sentrale bøker i forfatterskapet som nå utkommer på norsk, i en fantasifull grafisk formgivning: en bok med to rygger. En rygg omslutter *Meisteren Ma* (1951), som ble Kyrklunds gjennombrudd. Den kritikerroste *Polyfem forvandla* (1964) er den andre boken i denne dobbeltutgivelsen.” (*Morgenbladet* 13.–19. juli 2012 s. 36)

Boka *Hvorfor fortjener Bolsonaro respekt, tillit og verdighet?* (2019; på portugisisk) av brasilianeren Willyam Thums handler om presidenten Jair Bolsonaro, og inneholder 180 blanke sider, og 10 sider tekst. Det er altså veldig få begrunnelser for å gi presidenten respekt. Thums uttalte at stillhet er en politisk handling og at blanke sider er bedre enn å henfalle til Bolsonaros aggressive og grunne retorikk (gjengitt fra *Morgenbladet* 6.–12. september 2019 s. 32).

“Flipback books now in English. They’ve been increasing in popularity in The Netherlands for the better part of two years and now flipback books are making their way to English-speaking markets. These books are basically a new take on the paperback, except theoretically smaller and lighter. The books open from top to bottom, use sideways printed text and employ the very thin paper which is commonly used for bibles, in order to produce books which are only slightly larger than a cassette tape or iPhone. They are still pretty new and as such only a handful of titles are available in English but (if they live up to the hype) could be ideal for traveling.” (<https://www.abebooks.com/blog/index.php/2011/06/28/flipback-books-now-in-english/>; lesedato 01.06.18) På nederlandsk kalles en slik bok en “dwarsligger”, dvs. en “tverrligger”. Prinsippet kan illustreres slik:

"Tverrligger-bok"
("flipback", "dwarsligger")

Amerikaneren Jeffrey J. Abrams skrev "en roman med tittelen *S*, som Abrams har skrevet sammen med Doug Dorst. Formatet er usedvanlig, ifølge CS Monitor. Mellom sidene skal nemlig leserne finne *ting*, blant annet en serviett." (*Morgenbladet* 13.–19. september 2013 s. 46) "The finished product consists of a shrinkwrapped package that – perhaps fittingly – resembles a TV box set. Inside is what looks like an old library book, complete with shelf code and date stamps of its borrowing history. [...] Plus, like ad-break cliffhangers in a TV episode, we keep finding between the pages, apparently at random, cuttings from the college magazine and faded Spanish newspapers, postcards, letters, essay notes and, at one point, a map drawn on a napkin from the Pollard State canteen." (<http://www.theguardian.com/books/2013/nov/13/s-jj-abrams-doug-dorst-review>; lesedato 22.04.14)

"Et containerskip som hadde med 6.000 norske andaktsbøker i lasten, forliste nylig utenfor kysten av Jemen. Bibelselskapet melder at mannskapet er reddet og at andaktsbøkene om bord er vanntette. De første meldingene sa at skipet var sunket, men dette ble senere avkreftet. Skipet har brukket i to deler. *Soldatens andaktsbok*, som Bibelselskapet har trykket i Asia, skal brukes i Feltprestkorpsset og inneholder utvalgte tekster fra Bibelen. Det spesielle i denne sammenhengen er at bøkene er vanntette. De er produsert i det samme materialet som friluftsutgaven av Det nye testamentet og tåler å ligge lenge under vann." (*Vårt land* 6. juli 2013 s. 15)

Adolf Hitlers *Min kamp* (1925 og 1927) solgte i store opplag i Tyskland i mellomkrigstiden. "Fra utgivelsen i 1925 til 1927 frem til 1943 kom den i ti millioner eksemplarer på tysk. En av utgavene var utformet som den tyske Bibelen." (*Aftenposten* 3. mars 2010 s. 7)

I det sentralasiatiske landet Turkmenistan var Saparmurad Nijazov "livstids-president" fram til han døde i 2006. "Nijazov var en fargeklatt. Han er blant annet kjent for å ha satt opp en tolv meter høy forgylt statue av seg selv som roterte slik at ansiktet alltid var vendt mot sola. Nijazovs bok "Ruhnama" ("Sjelens bok") ble gjort til pensum, og han fikk lagd en enorm skulptur av boka i hovedstaden Asjgabat. Kopien åpner seg automatisk klokka åtte hver kveld og spiller av en del av teksten. Utenlandske selskaper som Siemens, Daimler-Chrysler, Caterpillar og

John Deere har villig sponset oversettingen av “Ruhnama”, som finnes på 41 språk.” (*Klassekampens* bokmagasin 10. november 2012 s. 9)

I Buenos Aires i Argentina ligger “Eterna Cadencia, ein berømt bokhandel som også er eit forlagshus [...] Denne bokhandelen fekk ekstra stor merksemd da dei for halvanna år sidan lanserte “Boka som ikkje kan vente”. “Boka som ikkje kan vente” er ein antologi med tekstar av unge forfattarar, produsert med spesiallaga trykksverte. Når boksidene blir utsett for lys og luft, forsvinn skrifta etter to månader. Og grunnen? Slik forklarar forleggaren det i ein prislønt reklamefilm: “Bøker er svært tålmodige. Vi kjøper dei, og så ventar dei på at vi skal lese dei. Dagar, månader, kanskje år. Det er OK for bøker, men ikkje for nye forfattarar. Dersom folk ikkje les dei første bøkene deira, vil dei aldri få sjansen til å skrive ei bok nummer to.” Boka med spesialblekk blei, ikkje overraskande, ein kjempesuksess.” (Brit Bildøen i *Klassekampen* 15. februar 2014 s. 3)

Den kanadiske forfatteren Margaret Atwood “har skrevet en bok ingen kommer til å lese på hundre år. Boka inngår i Future Library, som skal samle hundre tekster til publisering i år 2114, melder The Guardian. Den høykulturelle tidskapselen er et prosjekt av kunstneren Katie Paterson, og begynte med plantingen av en skog i Nordmarka: Trærne skal brukes til papiret bøkene trykkes på i 2114 – da konseptet papirbok antakelig vil være på nivå med velosipeden. Prosjektet er en del av Slow Space-programmet for kunst i offentlige rom, på oppdrag av Bjørvika Utvikling.” (*Klassekampens* bokmagasin 20. september 2014 s. 2)

“Bla gjennom en lefse? Den første uken i april avholdes den uformelle og internasjonale festivalen for “spiselige bøker.” De deltagende bøkene bakes nettopp nå i ovner over hele verden – for 1. april er bursdagen til den franske gastronomen Brillat-Savarin. I 1876 utga han det som fortsatt er verdens mest innflytelsesrike bok om spiselige gleder, *Smakens fysiologi*. Reglene for deltagelse er at kaken må være boklig ved bruk av tekst, litterær inspirasjon – eller formmessig.” (*Morgenbladet* 5.–11. april 2013 s. 33)

RFID (Radio Frequency IDentification) er en teknikk for å avkode informasjon på avstand, f.eks. slik at en liten boks i et bilvindu registrerer informasjon når en bomstasjon passerer. I 2011 ble det produsert en papirbok med slik teknologi integrert. “RFID-tekniken används på bred front idag. Exempel på användningsområden för RFID idag är busskort, liftkort, passering genom tullar, betalstationer, pass, stöldskydd i butiker, bokningssystem, bibliotek, i nyare bilar m.m. [...] Den första smartboken (papper) publiceras av förlaget Atria Books och släpps officiellt i bokhandeln idag (1 november) [...] Ett RFID-chip i bokens omslag och en Smartphone med möjlighet till kommunikation med NFC-tekniken (Närfältskommunikation) gör boken interaktiv. Den extra informationen presenteras i telefonens display.” (http://biblioteksbilagan.inetmedia.info/arkiv/den_forsta_smarta_boken.html; lesedato 02.11.11) “Atria is publishing its first book to be equipped with a smart chip, the publisher announced Friday. Tapping

the RFID-enabled sticker with an NFC-enabled smartphone will bring up a website with additional materials for the book. The debut smart book is “The Impulse Economy: Understanding Mobile Shoppers and What Makes Them Buy” by Gary Schwartz. Appropriate. The smart book allows the physical book to become interactive for both the book buyer and the book browser [...] The reader can tap to rich interactive content on their phone. The goal is to engage the consumer and start a permission-based two-way relationship that may lead to the sale of this book or further sales in this category of interest. [...] The [...] buyer is someone who is browsing in a bookstore, sees the book and taps the sticker on the book without being obliged to purchase it.” (<http://latimesblogs.latimes.com/jacketcopy/2011/10/does-your-book-have-a-smart-chip.html>; lesedato 10.11.11)

“Garanterad wow-effekt står det i instruksjonen for Carl och Karin-appen i boken om Carl Larsson-gården som precis kommit ut. Och wow-effekt blir det verkligen när vi riktar telefonen mot boksida med ritningen över alla Lilla Hyttnäs byggnader och de bara reser sig rakt opp ur pappret. Att boken och appen existerar är Carl Larssons barnbarns barnbarn Helena Brunkmans och författaren Ami Bergöös förtjänst. [...] Boken om Carl Larsson-gården heter “Lilla Hyttnäs – platsen där kärleken, skönheten och ogräset frodades” skriven av Ami Bergöö efter en idé av Helena Brunkman.” (<http://sverigesradio.se/>; lesedato 06.08.14)

Spesielle innbindings-finesser kan særprege bøker. Såkalte hjerteklappbind ble brukt i noen bøker som ble gitt fra brudgommen til bruden. “Mot slutten av 1600-årene begynte imidlertid en viss diskresjon å gjøre seg gjeldene når det gjaldt festegavebøkene. Både hjertet og navnene ble foretrukket på innsiden av permen. Her kunne man ha en sølvplate med både brud og brudgoms navn inngravert, og senere et rødt papirhjerter med navn i trykte gullbokstaver. Av denne senere varianten utviklet det seg så en type bind som bokstavelig talt står mitt eget hjerte nær, de såkalte hjerteklappbind, og som var særlig utbredt i Norge og Danmark. Hjerteklappbindet betegner en ytterligere form for blyghet, idet de elskendes navn nå skjules for verden ikke bare av bokens perm, men så igjen av to hjerteformede klaffer som ble skåret ut i forsatsen, og som var til å åpne og lukke. På et hjerteklappbind som har vært lite åpnet, går hjerteklappene i ett med forsatspapiret; hjerteklappen er i seg selv “hemmelig”. For øvrig er ofte bindene en passende blanding av religion og kjærlighetssymboler: Med hjerteklappbindet forbandt man kjærligheten til sin elskede med et løfte til Gud. Hjerteklappbindet passet inn i et pietistisk borgerskap på vei mot senromantikken kjærlighetsideal.” (Kamilla Aslakson i *Morgenbladet* 23.–29. juli 2010 s. 37)

“På 1700-tallet hadde såkalte leilighetsdikt en sentral plass i borgerskapets feiringer og markeringer. Dette var dikt som ble skrevet til private familiebegivenheter som fødselsdager, dåp, bryllup, konfirmasjoner og begravelser. Mange av disse diktene ble skrevet til melodier og var ofte svært positive i omtalen av den som skulle få diktet. De var fint satt sammen og flere hadde dekorert forsatspapir med gullmønstre, et såkalt brokadepapir. Brokadepapir ble først produsert i Augsburg,

Bayern fra slutten av 1600-tallet og ble raskt populært.” (<http://avtrykk.no/gratulation-til-det-himmelsamlede-brudepar>; lesedato 25.09.18)

“Mange av festegavebøkene har morsomme dedikasjoner, ofte lange og vidløftige. Her er en kort og fyndig variant: “Denne Bog jeg dig giver og du tro til Døden bliver.” Brudebøkene gikk i arv på kvinnesiden, og den ene eierinnen etter den andre skrev gjerne inn sitt navn og valgspråk. Anne Guldbrands Datter Soelberg skriver denne trusselen inn i sin salmebok: “... Hvo denne stielser han er en Tyv / I tre dage skal ha sidde på Vand og Brød / Den fjerde skal han i Galjen Dø!” Borgerskapets skikk med å gi festebøker forsvant i Norge gradvis utover andre halvdel av 1700-tallet, men ble tatt opp av bøndene og holdt seg utenfor byene til langt ut på 1800-tallet. Tradisjonen med hjerteklappbind varte bare en kort periode, og denne bindtypen er i dag ekstremt sjelden.” (Kamilla Aslakson i *Morgenbladet* 23.–29. juli 2010 s. 37)

I hule/uthulte bøker er mye av papirmassen er skåret bort slik at noe kan plasseres inne i boka, noe som ikke er synlig når boka er lukket. Under forbudstiden i USA i mellomkrigstiden (forbud mot omsetning av alkohol) ble det lagd hule bøker som inneholdt små flasker med alkohol. En av disse bøkene hadde den underfundige tittelen *The Four Swallows* på omslaget og inneholdt fire små flasker (Hejny m.fl. 1997 s. 88). Et eksempel på bruk av uthulte bøker til smugling: I 1971 beslagla dansk politi to eksemplarer av Koranen. Inne i de uthulte rommene i bøkene fant politiet 1,5 kilo hasj. Bøkene var sendt fra en adresse i Pakistan til et lite sted i Danmark, men postvesenet fattet mistanke til bokforsendelsen.

“Pynt deg med bøker. Har du skaffet lese Brett? Og nå liker du det så godt at du lurert på når du igjen skal få bruk for alt som står i bokhyllen? Det er ingen grunn til å gi bøkene til antikvariatet helt enda. Gjør som Natalie Portman på Golden Globe-utdelingen: bruk bøkene som accessoir. Portman bar en veske laget av Vladimir Nabokovs *Lolita*. På nett finner du instruksjoner for hvordan du enkelt kan omgjøre yndlingsboken din. Det første steget er det mest hjerteskjærende for bokelskere: riv ut innmaten, den er overflødig.” (*Morgenbladet* 21.–27. januar 2001 s. 41)

“Som kjent, “i gamle hatter bor mye latter”, og det bur mykje morosamt i gamle bøker: avisutklipp, bokmerke, postkort, pengesetlar, fjør, fotografi, pressa plantar og matrestar. Inkleba grafiske trykk med sjølvpresantasjonar [= exlibris] får vi rekne som ein variant av etterlatne lesarminne. Stundom ein bonus for bruktbokkjøparen. Den største bonus torer likevel vere ein tidlegare lesars personlege merknader. Marginalia som vitnar om tileigning.” (Einar Økland i *Morgenbladet* 5.–11. mars 2010 s. 41)

“All readers tend to mark their books, whether with dog ears, coffee stains or scribbled ruminations. This is why other people’s books are interesting, and disgusting. A lot of people underline and squiggle in books, and a few write at length and in earnest. Samuel Taylor Coleridge outdid everyone with his effusions,

a habit that developed almost into a second career; his marginalia were published during his lifetime. Merely contemplating the effort involved in his note-making is overwhelming: the first part of the marginalia in the Bollingen Collected Works consists of 879 pages.” (Ian Sansom i <https://www.theguardian.com/education/2001/jun/23/artsandhumanities.highereducation1>; lesedato 16.04.20)

“Jeg leste en gang en roman på stranden. Etterpå oppdaget jeg at den var blitt mye tykkere. Sand hadde blåst inn mellom sidene og lagt seg mot ryggen. Jeg tenkte umiddelbart at dette fenomenet stemte med opplevelsen – det var en kjedelig bok, en ren ørkenvandring; jeg fullførte den fordi et arbeid krevde det. Senere tok jeg vare på boken, som et symbol, en manifestasjon: Sann lesing gjør enhver bok tykkere. Som leser skriver man ofte, i tankene, en roman innimellom sidene på den romanen man leser.” (Jan Kjærstad i *Morgenbladet* 6.–12. februar 2004 s. 21) “[...] kvinner kanskje er reddare for støv og skit enn menn er. Berre tanken på at andre har brukt bøkene kan vere så ufyselig at mange nektar sturt både å ta i dei og ha dei i hus. [...] Eg veit om fleire mødrer som har nekta ungane sine å låne bøker på biblioteket. Ja, eg kjenner til med ei som ein gong strauk kvar einaste side i ei bok med varmt strykejern, i redsle for smitte. Det høyrerest ille ut, men er like fullt heilt sant.” (Liv Larsen i *Bokvennen* nr. 2 1994 s. 50)

“Be careful what you use as a bookmark. Thousands of dollars, a Christmas card signed by Frank Baum, a Mickey Mantle rookie baseball card, a marriage certificate from 1879, a baby’s tooth, a diamond ring and a handwritten poem by Irish writer Katharine Tynan Hickson are just some of the stranger objects discovered inside books [...] Adam Tobin, owner of Unnameable Books in Brooklyn, New York, has created a display inside his bookstore dedicated to objects discovered in books. “It’s a motley assortment,” he said. “We’ve been doing it for about two years since opening the store. The display quickly took over the back wall and now it’s spreading to other places, and there’s a backlog of stuff that we haven’t put up yet. There are postcards, shopping lists, and concert tickets but my favorites are the cryptic notes. They are often deeply personal and can be very moving.” Used booksellers often take ownership of books that have been in a family or a household for decades or even generations. “It’s easy to find things in books that are very dated,” explained Adam,” Such as a newspaper advert for elastic bands from the 19th century. My personal favorite is an ad from the 1950s that reads ‘Rinsing Dacron Curtains in Milk Makes Them Crisp, Stiff, Just Like New.’ ” The most valuable item discovered by Adam is a letter written by CS Lewis – author of the Narnia series – but his monetary finds have been limited to a \$1 note now pinned to the display.” (<https://www.abebooks.com/docs/Community/Featured/found-in-books.shtml>; lesedato 21.07.17)

Lesere bør velge “sin sommerlitteratur med omhu. Husk at tunge pocketbøker kan deles opp med saks så du kan ta med deg en strand- og backpackervennlig mengde sider ut på tur. Bruk gjerne litt gaffateip for å hindre oppløsning.” (*Klassekampens* bokmagasin 27. juni 2015 s. 2)

Bibliotekar Lillian E. Rushfeldt skrev 6. februar 2014 på e-postlista biblioteknorge: "I forrige uke åpnet ordføreren utstillingen "Karmøybuens bokmerker 2013" på Karmøy folkebibliotek. I et år har vi samlet på alt lånerne våre har brukt som bokmerker. Vi har funnet alt fra sjokoladepapir, pengesedler og toalettpapir (ubrukt!) til isskrape, neglefil, øredobber, CD-plater, et halvspist brett med Sobril, synåler og en uåpnet sjokolade. Bokmerkene har vi samlet i kategorier som økonomi, helse, shopping, matvaner, reisevaner, hobby, kjærlighetserklæringer, etc. Vi har også kledd opp og stilet en utstillingsdukke med klær og tilbehør som er glemt igjen i biblioteket. Vi har ikke stilt ut bokmerker det ikke har vært mulig å anonymisere. Utstillingen har vakt stor interesse blant lånerne våre og i media".

Den tysk-sveitsiske forfatteren Hermann Hesse har skrevet romanen *Narsiss og gullmunn* (på norsk 1981). "- Denne leste jeg nylig, på Gran Canaria, og den er noe av det sterkeste jeg har lest. [...] Men så møtes de igjen til sist. Da raknet det for meg, mens jeg satt og leste på flyet hjem. Jeg gråt og gråt. Det er maskaramerker i boken ennå." (artisten Helene Bøksle i *Dagbladets Magasinet* 9. juni 2012 s. 54)

"Remembering the 'old, well-tumbled volumes of *Graphic* and *Art journal*' in the bookshelves of his father helped the man of letters Aart van de Leeuw to bring back his childhood years: "These were the most faithful friends of my childhood. The bindings, cracked and torn loose, showed that they were old companions, but the thousands of tears and scribbles inside them revealed how much they suffered from my love and treatment. The pages were all the more dear to me because of these signs of intimacy. I rustled these papers through my fingers going from one page to the other" (1914, 28). [...] Eventually, children's books were moved to the attic, waiting for a second life in the hands of a new generation of young readers." (Kircz og Weel 2013 s. 25-26)

"Det ryktes at moteskaperen Karl Lagerfeld er i ferd med å utvikle en parfyme som lukter av gamle bøker. Navnet sies å være *Paper Passion*, og om dette ryktet viser seg å være sant eller ikke, er vi uansett helt for. Hva lukter vel egentlig bedre enn en skinninnbundet bok fra 1924? Ikke mye. Lagerfeld skal ha kommet på ideen fordi han selv er så glad i duften av sin boksamling som teller over 300 000 bøker. Kanskje vil markedet til denne parfymen bestå av folk som dusjer lesebrettene sine med den?" (*Morgenbladet* 29. april–5. mai 2011 s. 33)

"Even if the digitized image on the computer screen is accurate, it will fail to capture crucial aspects of a book. For example, size. The experience of reading a small duodecimo, designed to be held easily in one hand, differs considerably from that of reading a heavy folio propped up on a book stand. It is important to get the feel of a book – the texture of its paper, the quality of its printing, the nature of its binding. Its physical aspects provide clues about its existence as an element in a social and economic system; and if it contains margin notes, it can reveal a great deal about its place in the intellectual life of its readers." (Darnton 2008)

“[T]he immateriality of e-books, their inability to establish an ownership relation projected by their visibility, and their lower prices, will undoubtedly generate lower symbolic capital for e-books in comparison to their printed counterparts.” (Kircz og Weel 2013 s. 38)

“En ny rapport fra CleanTech Group, et amerikansk investerings- og rådgivningsselskap for grønne teknologibedrifter, viser at CO₂-utslippene fra en e-bok-lesers livsløp er kompensert i løpet av et års bruk fordi man samtidig kan erstatte kjøp av 22,5 fysiske bøker. CleanTech mener derfor e-lesere vil bety mye for bedre bærekraft i forlagsindustrien, en av verdens mest forurensende industrier. En samlet amerikansk bokindustri brukte i 2008 papir fra 125 millioner trær, og avga mengder av forurensende spillvann. I tillegg til råmateriale til bøkene, kommer en forurensende produksjon, trykking, frakt – og avfall. Ca. 30 prosent av bøkene går i retur og vil dermed avgi enda flere CO₂-avtrykk. [...] CleanTechs studie viser at dersom man kjøper tre e-bøker per måned i fire år, avgis det ca. 168 kg CO₂, mens det blir svidd av 1074 kg CO₂ ved å trykke samme antall bøker på papir. Forbrukerelektronikk er beryktet for å inneholde en mengde giftige materialer. Sony har uttalt av dere e-leser er giftfri, mens Amazon ikke har svart på vegne av sin Kindle.” (*Aftenposten Innsikt* desember 2009 s. 77)

“Books also give off special smells. According to a recent survey of French students, 43 percent consider smell to be one of the most important qualities of printed books – so important that they resist buying odorless electronic books. CaféScribe, a French on-line publisher, is trying to counteract that reaction by giving its customers a sticker that will give off a fusty, bookish smell when it is attached to their computers.” (Darnton 2008)

En bok kan ha “artifactual value”: “The worth of a thing as a physical object, for example, a copy of a book that has little value in the antiquarian market but is important to textual scholars because of its typographic characteristics, or to book historians because of its unusual binding. Normally, any modification of such an object reduces its value.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05) “Boka er fetisj-objektet par excellence: Oppfattet som en unik form, innbundet, avgrenset og tilsynelatende fullstendig, vekker dette objektet fram det samme bildet av totaliteten som gjør at jeg’et oppdager sin autonomi.” (Christopher Keep sitert fra <http://www.collectionscanada.gc.ca/>; lesedato 29.01.13) Sitatboka *Maos lille røde* “became a sacred text that the entire [kinesiske] population studied and carried as an amulet.” (Knuth 2003 s. 169)

“Previously, the fetish character of the bound volume offered the reader a sense that memory was secure between the book’s covers. The recent dynamization of text and the book as they move into the electronic matrix unhinges the dependency between reading, the printed word, and truth-value.” (Lunenfeld 2000 s. 146)

En leser knytter noe av sin identitet til en bok som har gjort et sterkt inntrykk, og det har blitt hevdet at det som er “important in all these cases is the *visibility* of books, resulting from their materiality, and the obvious ownership relation projected by this visibility” (Van der Weel sitert fra Kircz og Weel 2013 s. 36-37).

“Du vet – å ha masse bøker hjemme er som å ha en regnskog. De binder fortsatt CO₂.” (forlagsmann Bjørn Smith-Simonsen i *Klassekampen* 20. desember 2014 s. 34)

Mange animasjonsfilmer har lekt med bokmediet for å lage morsomme effekter. Et eksempel er Disneys *Winnie the Pooh* (2011). En codex åpner seg i begynnelsen av filmen, og vi får se Ole Brumm ligge og sove i en illustrasjon med tekst over og under. Boka vendes fram og tilbake for å vekke han, slik at han til slutt sklir ut av senga. Senere i filmen flyr Nasse Nøff opp i en ballong og treffer bokstaver i boka, bokstavene faller ned i et hull og kan brukes som stige osv. Til slutt i filmen lukker boka seg.

Det er lagd svært mange ulike gjenstander som er utformet slik at de ligner bøker, f.eks. små bar-skap. Et annet eksempel: “En hodepute som ser ut som en bok, kan gi deg muligheten til å klemme inn en liten lur i løpet av arbeidsdagen.” (*A-magasinet* 17. februar 2012 s. 62)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>